

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Hüseynzadə Aqil Tofiq oğlu

“Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin fəaliyyətinə dövlət nəzarəti və onun normativ-hüquqi təminatı məsələləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı:	050404 “İqtisadiyyat”
İxtisaslaşmanın adı:	“İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”
Elmi rəhbər:	i.ü.f.d.C.G.Hacıyev
Magistr proqramının rəhbəri:	i.ü.f.d.b.m.V.M.Quliyev
Kafedra müdiri:	prof. Əhmədov M.A.

BAKI - 2018

M Ü N D Ə R İ C A T

G İ R İ Ş

Fəsil I. Bank sistemi və onun hüquqi tənzimlənmə bazası.

- 1.1. Bankların fəaliyyətinin hüquqi-nəzəri mexanizmləri.
- 1.2. Bank sistemində dövlət nəzarətinin hüquqi əsasları .
- 1.3. Dövlət orqanlarının banklara hüquqi-nəzarət metodları.

Fəsil II. Azərbaycan Respublikasında bankların vəziyyətinin analizi və ona nəzarət sisteminin əsasları.

- 2.1. Azərbaycan Respublikasında bankların vəziyyətinin hüquqi analizi və inkişaf perspektivləri.
- 2.2. Bankların daxili prosedur qaydaları və onlara nəzarətin mərhələləri
- 2.3. Bank əməliyyatlarının növləri və onların hüquqi funksionallığının araşdırılması

Fəsil III. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin dövlətin gələcək inkişaf modellərində yeri və hüquqi prinsiplərinin uyğunluğu

- 3.1. Bankların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin normativ hüquqi təminatının əsas istiqamətləri.
- 3.2. Strateji yol xəritəsində bankların fəaliyyətinin gələcək inkişaf perspektivləri.

Nəticə və təkliflər

Ədəbiyyat

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bankların fəaliyyətinin, iqtisadi modelin bir parçası olan iqtisadiyyatın təşkili üçün ana vasitələrdən biri olduğunu görmək mümkündür. XVII əsrin ortalarından başlayaraq ilk sərmayə girişini sonrakı dövrlərdə onlar birbaşa multiplikator rolunu oynayaraq dövlətlərin maliyyə qaynaqlarının aparıcı gücü olaraq hərəkət etmişdir. XVIII əsrdə bir çox bu sistem dövlətlərin siyasi istiqamətinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynamağa başladılar. XX əsrdə kredit təşkilatları siyasi, iqtisadi və sosial sahələrin inkişafında vahid bir mexanizm kimi çıxış edirlər.

Hal-hazırda onlar öz ölkələrinin sosial xidmətlərində müntəzəm olaraq iştirak edirlər. Bunlara kreditlər, depozitlər, dövlət kreditləri, zəmanətlər, akkreditasiya və ən əsası depozitlər daxildir. Qeyd edilə bilər ki, dünyadakı inflyasiya dövründə bu sistemdə formalaşan dominant güc 2008-ci ildə daha da məşhur idi. Bankların maliyyə vəsaitləri əmanətlərin geri alınması nəticəsində azalmağa başladı. Qısa müddətdə ABŞ-da başlayan ipoteka böhranı bütün dünyada oldu. 2008-2009 dövründə Avropa və Amerika kimi bir çox inkişaf etmiş ölkədə inflyasiya səviyyəsi 5-7% ətrafında idi. Yüzlərlə şirkət transmilli şirkətlərlə fəaliyyətlərini dayandırdı.

Bu dövrdə dövlətlər banklarda böyük miqdarda pul yatırmaqla sosial partlamaya maneə törətmişlər. Bu, hər hansı bir iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin qaçınılmaz olduğunu göstərir. Sonrakı resissiya dövründə yuxarıda qeyd etdiyimiz ölkələrdə 3-5 il ərzində burada maliyyə və pul emissiya və kreditləşməsi nəticəsində iqtisadi sistemlər, eyni zamanda sistem öz köhnə halına döndü.

İndiki vaxtda isə inkişaf etməkdə olan ölkələr və üçüncü dünya ölkələrində isə dövlətlərin bu sferaya maliyyə yardımının zəif olduğu üçün ümumi iqtisadi sistem hələ də zəif olaraq qalır.

Azərbaycanda mərhum prezidentimiz milli lider Heydər Əliyevin iqtisadiyyata ayırdığı diqqət və iqtisadi sistemlərin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar

mütəmadi olaraq hazırlanan Dövlət Proqramlarını vurğulamaq olar. Bunlardan «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının» Dövlət Proqramı (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018), "Davamlı inkişaf - gələcəyə baxış konsepsiyası-2020» göstərmək olar.

Bu layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanı müxtəlif iqtisadi sistemlərin yaradılması ilə neft sektorundan asılılığını azaltdı və bu ressesiya dövründə Azərbaycanda inflyasiyanın minimum səviyyədə, iqtisadi artımın isə yüksək səviyyədə qorunmasına gətirib çıxarar. 2015-ci ildə devalvasyon iqtisadiyyatın minimum təsir ilə özünü göstərdi.

Buna baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin davamlı olaraq iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafına olan əlaqəsi, sahibkarların hüquqlarının qorunması sahəsində dövlət orqanlarına verdiyi göstərişlər və maraq sahəsində iqtisadiyyat indiki vaxtda bütün sistemlərində olduğu kimi banklarda da özünü göstərir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası maliyyə bazarlarında Control Room publi şirkəti bu sistemi üçün ikili nəzarət və tənzimləmə sistemi qurdu. Bunun nəticəsində ölkədə onların fəaliyyətinə nəzarət mexanizmləri genişləndi, düzgün hüquqi qiymət verilərək bəzi kredit təşkilatlarının «Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu, Mərkəz Bankı təlimat qaydalarına, Ailə Qanunu bəzi maddələri ilə uyğun etmədiyi səbəbiylə bağlandı. Məsələn, Dəmir Bank, Zamin Bank, Azərbaycan Bankı və digərləri isə ölkənin gələcək maliyyə sektorunun yumşaq və uzunmüddətli inkişafı üçün prioritet kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının perspektivləri üzrə Strateji Yol xəritəsində də güclü təsir edəcək maliyyə sisteminin inkişafı istiqamətində stabilliyi və likidliyini iki min iyirmi beşinci ilə qədər tam təmin ediləcəyi ifadə edilmişdir. Əsas rol Mərkəzi Banka məxsusdur. Belə ki, Mərkəz Bankı kapital bazarında pul siyasətin yürüdülməsinin fəaliyyətinin artırılması, bazarda quruluşçu dəyişikliklər ehtimalı olduğunda son mərhələ kreditörü olaraq hərəkət etmə imkanı verəcəkdir.

Beləliklə, magistr dissertasiyası mövzusu aktualdır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Birləşmiş Ştatlarda, Avropada və bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə bankların fəaliyyəti çox geniş araşdırılır. J.Tirol, O.Xart, B.Xolmstren, E.E.Rot, R.Auman, U.Şarp kimi Nobel mükafatçıları sınaqları bu sistemin iş prosesinin tənzimlənməsinin iqtisadi mahiyyətinə başlıca xüsusiyyət olmasına geniş yer verildi. J.Tirol müxtəlif bazarlarda eyni zamanda bu bazarda dövlətin müdaxiləsinin lazım olduğunu qeyd edərək kiçik və orta sahibkarlıqla məşğul olan sexlərə verilmiş fond kreditlərin daha məqsədəuyğun və dövlətin inkişafında əhəmiyyətli yer tutması istiqamətində prinsiplərini təqdim etdi. İqtisadiyyat üzrə digər Nobel mükafatlı O.Xart və B.Xolmstren isə bunların Yeni Çağın qanunu və fiziki şəxslərlə bağladığı müqavilələrin məzmunu və öhdəliklərin tətbiq olunması prosesində ortaya çıxacaq risk faktorlarını araşdıraraq risklər, müqavilə öhdəlikəri və icra mexanizmləri arasındakı mütənasiblikləri hesablayaraq yeni mexanizmlər təqdim etdi. Digər Laureat E. Rot oyun nəzəriyyəsində dövlət, banklar və vətəndaşların roluna daha çox əhəmiyyət verir. Ümumiyyətlə, Qərb iqtisadi məktəbi maliyyə sisteminin tənzimlənməsində dövlətin təməl rolunu risk faktorlarının hesablanması və qanunvericiliyə uyğunluğunun daha çox araşdıraraq riyazi modellərin yaradılmasına daha çox yer ayrılmışdır.

Bankların keçmiş Sovet İttifaqında fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatına keçiddən sonra tamamilə yeni bir şəkildə icad edilmişdir. Rus alimlərindən Q.Beloqlazova, V.Kolesnikov, O.Lavruşkin, N.Qluşkova, L.Juko bunların fəaliyyətlərini tədqiq etdilər.

Azərbaycanda araşdırma aparən hər bir iqtisadçı, Z.Məmmədov, R.Başırov kimi alimlər tərəfindən yaxşı tanınıb.

Tədqiqatın obyektı Azərbaycanda bankların fəaliyyətini dövlət tərəfindən tənzimləməkdir.

Tədqiqatın predmeti – Azərbaycanda bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsi istiqamətində olan iqtisadi problemləridir.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda bank sistemində nəzarətdə hüquqi tənzimlənmə mexanizmlərinin araşdırılmasıdır.

Dissertasiya nəzəri və metodoloji əhəmiyyəti. Magistr dissertasiya işinin metodoloji əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, bankların fəaliyyəti ilə əlaqədar ortaya çıxarılan qanunauyğunluqlarının analizi, nəzarətmə mexanizmlərinin əsas xüsusiyyətləri, uyğun dövlət orqanlarının funksiyaları, nəticələr və işdə araşdırmalar yolu ilə qənaətə gələn təkliflər. Respublikamızda araşdırılan sistemin hüquqi təminat məsələlərinin və yaxşılaşdırması, inkişaf və məqsədli proqramlarda istifadə oluna bilər. Dissertasiya işinin yazılışında respublikanın statistik göstəricilərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin göstəricilərindən, ölkədə qəbul edilmiş qərarlar və qanunlardan ibarət idi.

Tədqiqatın yeniliyi

- Bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsinin sosial-iqtisadi mahiyyəti və bu mövzuya müxtəlif yanaşmalar nəzərdən keçirilmişdir;

- Bu sferanın idarə olunmasında hüquqi-mexanizmlərin xüsusiyyətləri qiymətləndirilmişdir;

- Respublikadakı kredit təşkilatlarının vəziyyəti təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir;

- Sistemdə əsas nəzarətdici orqanların fəaliyyəti araşdırılmışdır;

- Xarici ölkələrin praktikasını və ölkəmizdə tətbiqinin pozitiv tərəfləri aydınlaşdırılmışdır;

- Dövlətin bankların fəaliyyətindəki siyasətinin əsas istiqaməti müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragrafdan, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində 4 diaqram, 7 cədvəl var.

FƏSİL I. BANK SISTEMI VƏ ONUN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏ BAZASI.

1.1. Bankların fəaliyyətinin hüquqi-nəzəri mexanizmləri.

Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin inkişafının tarixinə baxdıqımızda, keçən əsrin əvvəllərində, Çar Rusiyası vətəndaşlarının əsas bankçılıq əlaqələrini yaxından tanıdıqlarını və istifadə etdiklərini görə bilərik. Rusiya Dövlət Bankı 1860-cı ildə fəaliyyətə başlamış, bir il sonra onun Bakı bölməsi yaradılmışdır. Beləliklə, Azərbaycan ərazisində ilk dəfə 1861-ci ildə yaradılmış Rusiya Dövlət Bankının Bakı şöbəsinə çevrildi.

1868-ci ildə, Neft sənayesi Peterburg Beynəlxalq Kommersiya Bankının Bakı filialı, 1870-ci ildə "Voljsk-Kams" Kommersiya Bankının Bakı filialı, 1871-ci ildə isə Rusiya Xarici Ticarət Kommersiya Bankının Bakı filialı fəaliyyətə başlamışdı. Lakin tədqiqatçılar ümumi görüşü budur ki, ilk belə tip müəssisə olmaqla "Bakı kredit cəmiyyəti" nin 1874-ci ilin Fevral 28-ində Bakıda fəaliyyətə başlaması Azərbaycanda kapitalist kredit sisteminin quruluşunun təməlini atdı. 1874-də İyunun 1-də Bakıda ikinci eyni istiqamətli müəssisə – Dövlət Bankının filialı açılmışdır. Bundan sonra müxtəlif səhmdar kommersiya banklarının filialları bir-birinin ardınca açmağa başladı. Elə ki, Bakıda 1881-ci ildə Bakı İctimai Şəhər Bankı, 1886-cı ildə Tiflis Kommersiya Bankının şöbəsi, 1900-ci ildə Bakı kredit cəmiyyəti, İran uçot-borc bankının şöbəsi təsis edildi.

Azərbaycan ərazisində fəaliyyət mühiti yaratmış dövlət və səhmdar torpaq bankları sırasına 1900-ci ildən Don Səhmdar Torpaq Bankı, 1903-cü ildən Yaroslavl-Kostroma Səhmdar Torpaq Bankı, 1907-ci ildən Poltava Səhmdar Bankı, 1906 –cı il Fevral 15 dən Kəndli Torpaq Bankı Zaqafqaziya şöbəsi daxil idi. Dövlət zadəgan torpaq bankı Qafqaz şöbəsinə işlərini Azərbaycanda yaymağa icazə vermişdi, lakin onun mərkəzi idarəsinin siyasəti yerli mülkədarların və bəylərin müştəri olmaqdan məhrum etmişdi.

Azərbaycanda ilk kiçik kredit şöbəsi 1908-ci ildə açılmışdır. 1909-1913-ci illərdə kiçik kredit təşkilatlarının artım mənzərəsi belə idi:

1. 1909-cü ildə 9;

2. 1910-ci ildə 12;
3. 1911-ci ildə 5;
4. 1912-ci ildə 42;
5. 1913-ci ildə 19.

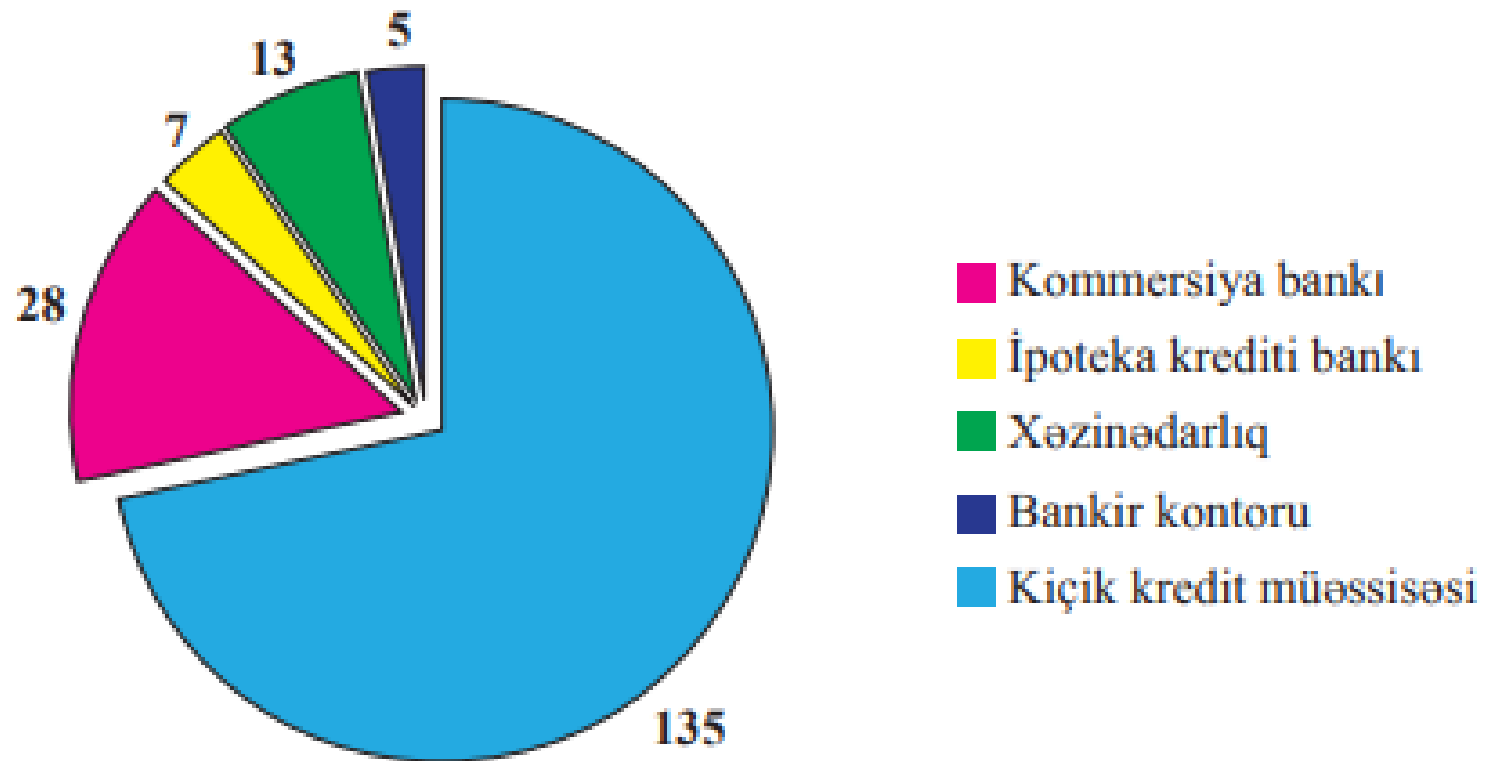
Ümumiyyətlə isə bu müddətdə cəmi 86 kiçik kredit təşkilatları açılmışdı.

Nəhayət, 1914-ci ildə H.Z.Tağıyevin və M.Nağıyevin ilə fəal iştirakı sayəsində 3 milyon rubl məbləğində əsas sərmayəsi olan Bakı Tacir Bankı açıldı. İdarə Şurasına milli sərmayənin nümayəndələrindən H.Z.Tağıyev (şuranın sədri), Ş.Əsədullayev, A.Əhmədov, S.Z.Tağıyev, A.Q.Tağıyev, İdarə heyəti üzvlüyünə M.Nağıyev (İdarə heyəti sədri), F.B.Rüstəmbəyov, təftiş komissiyasının tərkibinə Ə.Ə.Kərimov, M. Ə.Miriyev daxil oldular. Təsisçilərin başlıca məqsədi sənaye və ticarət müəssisələrinin geniş miqdarda maliyyələşdirilməsi ilə əvvəlcə Azərbaycan sahibkarların köməkçi olmaq idi. Bakı Tacir Bankı açılması və fəaliyyəti Azərbaycanda kredit sisteminin inkişafında milli sərmayə iştirakının genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Bu mövzuda aşağıdakı diaqrama baxmaq kifayətdir.

Diaqram 1.1.

Azərbaycan kredit sisteminin quruluşu (1917-ci il)

Müharibələr iqtisadiyyata dəhşətli bir zərbədir. Birinci Dünya Müharibəsində də belə oldu. Azərbaycan birinci dünya müharibəsində birbaşa iştirak etməsə də, müharibə iqtisadiyyata təsir göstərmişdir. Beləki, pul tədavülü tamamilə dağımışdı. Bu illərdə iqtisadiyyatın bərpası və pul sirkulasiyasının təşkil edilməsi, Azərbaycan Demokratik Respublikası (ADR) tərəfindən reallaşdırıldı (1918-1920). Kredit sistemindəki islahatlardan biri yeni pul notlarının sərbəst dövriyyəyə buraxılmasıdır. 1918-ci ilin ikinci yarısından ADR hökuməti kağız pul buraxdı. 1918-ci ilin sentyabrında ADR Nazirlər Şurası bonların dəyərini müəyyənləşdirmək üçün iki qərar qəbul etmişdir. Bu qərarlara görə, 1 bon rus rublu və 40 türk lirəsi olaraq alındı. ADR hökuməti müəllərin satınalma gücünü artırmaq və valyutanı konvertasiya edilə bilən valyutaya çevirmək üçün digər tədbirlər görməyə başladı.

O dövrdə Azərbaycan sterlinq, ABŞ dolları, Fransız frankı, İtalyan lirəsi, İran tüməni, Türk qızıl lirəsi, Rus qızıl çervonu və s. xarici valyutalar sərbəst şəkildə mübadilə olunurdu. Kredit sistemindəki islahatlar davam etdi. Bu səbəbdən, Maliyyə Nazirliyinin kredit şöbəsi ADR Dövlət Bankının nizamnaməsini hazırlamış və qiymətləndirilmək üçün parlamentə təqdim etmişdir. Nizamnaməsi 1919-cu ilin sentyabrında parlament tərəfindən təsdiqləndi və bir neçə gündən sonra tətənəli bir açılışla fəaliyyətə başladı.

Monetar sistemin tənziplənməsində Dövlət Bankının yaradılması xüsusi rol oynamışdır. 1918-ci ilin dekabr ayında ümumi dövriyyəsi 653 milyona çatdı. 1920-ci ilin may ayında (ümumi aktiv-passiv) 1.354 milyonu keçib. 1919-cu ilin noyabrında Dövlət Bankının filialı Gəncə şəhərində də açıldı. Azərbaycanda sovet hökumətinin yaradılmasından sonra ilk addımlardan biri dövlət daxilində kredit sisteminin inhisarıdır. Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 9 İyun 1920-ci il tarixli qərarına görə, banklar milliləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının siyasi müstəqilliyini qazandıqdan 10 yanvar 1992-ci ildə, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı köhnə SSRİ-nin Xarici İqtisadi Bankı Azərbaycan Bankına istinadən qurulmuşdur. Daha sonra 1992-ci ilin Fevral ayının 11-də keçmiş SSRİ Dövlət Bankı, SənayeTikinti Bankı və Kənd Təsərrüfatı

Sənaye Bankı kimi Azərbaycan Respublika banklarının təməlində Azərbaycan Milli Bankı, köhnə SSRİ Əmanət Bankının Azərbaycan Respublikası bankının bazasında isə, Azərbaycanın Əmanət Bankı yaradılır.

Bu dövrün xarakterik xüsusiyyətlərindən biri, do-cı ilin fevral-avqust ayları arasında fəaliyyət göstərən Sənaye Tikinti və Aqrar Sənaye Bankının şöbə və filiallarının birbaşa Azərbaycan Milli Bankına bağlı olmasıdır. Doxsan ikinci ilin avqustunda AMB, banklar və onların fəaliyyəti haqqında ilk qanunlar qəbul edilmişdir

Qanun qüvvəyə mindikdən sonra Aqrar-Sənaye və Sənaye-İnvestisiya Bankları Milli Bankdan çıxarılır və respublika səhmdar olur. Həmin qərarla, Əmanət və Beynəlxalq kimi yeni səhmdar kommersiya banklarının yaradılması gözlənilirdi. Doxsan ikinci ilin sonunda ölkənin kredit sistemi aşağıdakı kimi xarakterizə olunmuşdur:

Cədvəl 1.1.

Azərbaycanın kredit sistemi
(1992-ci ilin sentyabr ayı)

Bankın adı	Bankın sayı	Şöbələrin sayı
Milli Bank	1	2 ¹
Aqrar Sənaye Bankı	1	70
Sənaye İnvestisiya Bankı	1	32
Əmanət Bankı	1	82 ²
Kommersiya və kooperativ banklar	92	–

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının tövsiyyəsiylə dövlət başçısı tərəfindən doxsan altıncı il iyunun sonunda və on dördündə AMB və bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar qanunları yeni redaksiyada ilə təsdiq edildi. Dövlətdə gedən struktur islahatına görə, iki mininci ilin fevralında ayında Aqrar-Sənaye, Sənaye-İnvestisiya və Əmanət Bankları ləğv edildi, bunların bazasında nəzarət səhm paketi tamamilə hökumətə aid olan BUSBankının yaradılması haqqında qərar qəbul edir. [38]

Unudulmamalıdır ki, hal hazırda ölkəmizdə müasir tipli sistem bu cür çətinliklərə baxmadan yüksək səviyyədə qurulmuşdur. Azərbaycan banklar ikipilləli bank sistemindən - Mərkəzi Bankdan və ölkənin kredit təşkilatlarından ibarətdir. Hal-hazırda bank fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Mərkəz Bankı haqqında", "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunları, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi, digər qanunvericilik aktları və Mərkəz Bankının hüquqi sənədləri ilə tənzimlənir. [1] Əlbəttə ki, iqtisadiyyatın keçid dövrü üçün onlar beynəlxalq standartlara tam cavab vermir.

Ancaq bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatını bank sistemi olmadan təsəvvür etmək çətinidir. Hərçənd bir tərəfdən bu an tək dövlət bankı olan kafi potensiala sahib Azərbaycan Beynəlxalq Bankı, digər tərəfdən isə xarici sərmayənin iştirakı ilə yaradılmış banklarla yerli özəl bankların rəqabət aparması çox çətin olsa da, yenə də onlar öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Son illərdə yerli özəl bankların kreditləşməsi əvvəlki dövrlərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Bank fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biri nəzarətdir. Son illərdə bank nəzarəti sahəsində həyata keçirilən ən əhəmiyyətli islahat Azərbaycan Mərkəzi Bankı müxtəlif alt quruluş vahidləri arasında paylanmış nəzarət funksiyalarının tək təşkilatı hissədə cəmləşdirilməsindən ibarət olmuşdur. Sektorun yoxlanılması prinsipləri mövcud qanunvericilik içində, təlimat və normativ qaydaların inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq standartlara uyğun normativ sənədlərin hazırlanması, nəzarəti həyata keçirən mütəxəssislərin peşə hazırlığının artırılması sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür.

Dövlət banklarını yaxşılaşdırmaq, onları yenidən qurmaq və BOKT-ların fəaliyyətinə nəzarət etmək üçün xüsusi təhlillər aparılmışdır.[10] Bu fəaliyyətin təqibi hər ay təqdim olunan hesabatlara əsaslanır. Təqdim edilən hesabatların təhlili zamanı, əsasən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş və Mərkəzi Bankı normativ aktları ilə müəyyən edilə zəruri iqtisadi normativlərin yerinə yetirilməsinə, xüsusilə də sərmayə kafiliyi, likvidlik və risk səviyyəsi ilə əlaqədar tənzimləmə normalarına xüsusi əhəmiyyət verilir.[4]

Aylıq hesabatların təhlili nəticəsində maliyyə vəziyyəti və idarəetmə sistemləri qiymətləndirilir və bu sahələrin sağlamlaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi mövzusunda göstərişlər verilir. Son bir neçə il ərzində daxili audit iki şəkildə həyata keçirilmişdir:

- bankların sənədli auditi;
- diaqnostik yoxlamalar aparmaq.

Edilən təftiş və yoxlamalar zamanı aktivlərinin strukturu və keyfiyyəti, xüsusilə də kredit inzibatçılığı araşdırılmış və risklərin kifayətqədər idarə olunmaması, likvidliyin qənaətbəxş tənzimlənməməsi, daxili nəzarət və idarəetmə prosedurlarının təşkilatı qanuni çatışmamamzlığı kimi seyni zamanda sərmayənin azlığı ilə əlaqədar bu və ya digər normativlərin pozulması və iqtisadi normaların nəzarəti açıqlandı.

Bankların fəaliyyətinə nəzarəti ilə əlaqədar ölkə başçısının on altıncı ilin fevralındakı sərəncamına əsasən AR Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının yaradılmışdır (publik hüquqi şəxs).[12]

Palataın məqsədi ölkəmizdə azad bazar sisteminin formalaşmasını, fəaliyyətini və stabilliyini təmin etmək, kreditorların, sigortaların, investorların tərəfindən çıxış edərək hüquqlarını qorumaqdır. Nizamnaməsində göstərilən fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi zamanı maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi üçün əvvəlki beynəlxalq prinsiplər və standartlar rəhbər tutulur.

Hərəkət istiqaməti aşağıdakılardan ibarətdir:

- maliyyə bazarlarında vahid siyasətə qoşulmaq və həyata keçirmək;
- ümumi ehtiyatlara nəzarətin həyata keçirilməsi;

- fəaliyyət sektorunun idarəedilməsi və müvafiq qanunvericilik aktlarının hazırlanmasında iştirak etmək üçün normativ aktlar qəbul edir;
- bu sektorda fəaliyyəti istiqamətində icazələrə baxılması;
- perspektivli və əhatəli bir nəzarətin reallaşdırılması, yoxlamalar edilməsi və ya bu yoxlamaları edilməsinin başqa aidiyyatı olan şəxslərə verilərək, hesabatların istənilməsi;
- çirkli pulların yuyulması və terrorizmə maliyyə istiqamətində dəstəyin qarşısının alınmasının tənzimlənməsi;
- yoxlamada iştirak edən şəxslərdən və hökumət orqanlarından gələn məlumatların toplanması və analizi;
- Depozitlərin sığortalanmasında nəzarətin gücləndirilməsi;
- Vahid sistemdə İT-texnologiyalardan istifadənin artırılması.[13]

Banklar, BOKT-lar, ittifaqlar, poçt, sığorta, məcburi sığorta, qiymətli kağızlar, investisiya fondları, lotereya, valyuta tənzimi, əmanətlərin sığortası, maliyyə maxinasiyaları və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə haqqında qanunlarda və digər normativ hüquqi aktlar nəzərdə tutulan maliyyə bazarlarına nəzarət etməkdə səlahiyyətliyə.[8]

Banklar, iqtisadiyyatın inkişafında ən vacib yerlərdən birini tutaraq, maliyyə sistemində aparıcı qüvvələrdən biridir. Stabil və dayanıqlı inkişafın əsas göstəricilərindən biri olaraq həm də birbaşa həm fiziki həm də hüquqi şəxslərin pul həcmində və yığılmasında başlıca rol oynamaqla eyni zaman dövlətin də maliyyə sisteminə nizamlama funksiyalarından biri olaraq hərəkət edir. Dövlət tənziləmə funksiyalarını tətbiqi ilə onların fəaliyyətinə xüsusi nəzarət mexanizmlərini işlədərək cəmiyyətin maliyyə sistemlərinin xidmətlərindən uyğun istifadə olunduğu və inkişafını təmin edir. Bu, mütərəqqi performans üzərindəki əhəmiyyətli təsirinə əlavə olaraq, əhəlinin rifahıyla birbaşa əlaqəlidir.

Dövlət tərəfindən idarə olunan məsələlər müvafiq qanunlar, sərəncamlar və normativ aktlarla tənzimlənilir. 2004-cü ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Banklar haqda Qanunu bunun əsas nümunəsidir. Respublikamızda maliyyə sisteminin əsaslarından biri olan bank sisteminin dövlət tərəfindən idarəsi, dünya

standartlarına uyğun inkişaf etdirilməsini, bazar iqtisadiyyatı şəraitində xidmətlərin əhəmiyyətinin yüksəldilməsi, onlara etibar edərək depozit əməliyyatlarından istifadə edən kəslərin və kreditləşmə prosesində iştirak edən təşkilatların qorunmasının artırılmasını və ümumiyyətlə sabit və düzgün iş prinsiplərinin, birləşdirilməsi, aktivlərin idarə edilməsi, likvidliyin qorunması və ləğvini əhatə edir.

AMB bankların fəaliyyətini tənzimləyən rolunun ölçüsü rədd edilə bilməz. Onların fəaliyyəti tənzimlənir və onun müvafiq maddələrinə uyğun olaraq tədbirlər görülür. Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bank da publik hüquqi şəxsdir. Bu hüquqi şəxs həm dövlət, həm bələdiyyə həm də eyni tip şəxs tərəfindən yaradılan, ümumi və dövlət əhəmiyyəti daşıyan fəaliyyətlərdə olan, xüsusi təşkilatdır.[7]

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı valyuta bazarına pulun emissiyasına, manatın dəyəri, qızıl ehtiyatlarına və beynəlxalq borcların vəziyyətinə nəzarət edən başlıca dövlət orqanıdır. Digər səlahiyyətli dövlət orqanları kimi, Mərkəzi Bank müəyyən normativ aktlar hazırlayır. Qanunla səlahiyyətlərinə aid məsələlər banklar, BOKTlar və başqa şəxslər üçün məcburi normativ aktlar müstəqil qəbul edir. Aldığı normativ aktlar qanunla və Konstitusiyaya ilə təyin olunan şəkildə əlaqədar rəhbərlik orqanı tərəfindən reyestrinə daxil edilir. Bu təşkilatın fəaliyyətində heç bir mənafe güdmür.[2]

Mərkəzi Bankın yaradılması respublikamızın maliyyə sistemində müsbət dəyişikliklər yaratdı. Hazırda bu təşkilat maliyyə bazarlarında sabitliyin və iqtisadi vəziyyətin inkişafında xüsusi rol oynayır. O, həmçinin bank sektorunun şəffaflığının və qorunmasını, eləcə də investisiya yönümlü şirkətlərin və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasını təmin etmək üçün xidmət göstərir.

1.2. Bank sistemində dövlət nəzarətinin hüquqi əsasları .

Son illərdə meydana gələn dəyişikliklər, dövlətin bu kimi fəaliyyətlərin rəhbərliyinin tənzimləmə sisteminin ən üst səviyyədə olmasının labüdlüyünü göstərir. Bu vaxtlar ərzində bir neçə bankın, bank olmayan kredit təşkilatlarının və kredit birliklərinin birləşməsi və ya bağlanması maliyyə sistemində müəyyən səviyyədə dəyişikliklər yaratsa da, bu birbaşa vətəndaşların da xidmətlərdən istifadə edərək daha zəmanətli və etibarlı qurumun seçilməsinə xidmət etdi. Ayrıca, 2015-ci ilin fevralında ölkəmizdəki manatın devalvasiyası, valyuta ehtiyatlarını gücləndirmələrinə və nəzarət etmələrinə səbəb olmuşdur.

Əlavə olaraq "Valyuta tənzimi haqqında" sərəcamında olunan dəyişikliklər edilməsi haqqında dövlət başçısının onsəkkiz may on səkkizinci il tarixli Fərmanının 3.1.1-ci maddənin yerinə yetirilməsi ilə bağlı, ölkə rəhbərinin on mart on altıncı il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "AR MBNP Nizamnaməsi" nin 5.3.2-ci yarım bəndini hərəkətlə, idarə heyətinin yalnız banklarda və iştiraklarını bir valyuta ilə mübadilə etmək əmri verildi. Bu, valyuta bazarı tənzimləməsinin və spekulativ bahalı valyuta ilə əhalinin maraqlarının pozulmasını önləmək üçün xidmət etdi. Devalvasiya, inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya bazarlarında gömrük və vergi maneələrini boşaltmaq üçün şərtlər yaratmaları üçün yaratdığı şərait ilə ifadə edilməlidir.

Bunun bir nümunəsi, yerli məhsulların dünya bazarına daha dərin bir inteqrasiya sağlanmasıyla Çin hökumətinin son devalvasiyasıdır.

Azərbaycanın bank sistemi üç şəkildə tənzimlənir:

1. Maliyyə Nazirliyi;
2. Mərkəzi Bank;
3. Maliyyə Bazarı Nəzarət Palatası.

Ayrıca, daxili təşkilatlar olaraq, Hesablama Palatası, Auditorlar Palatası və Vergilər Nazirliyi da göstərilə bilər.[14]

Maliyyə Nazirliyi digər səlahiyyətli orqanlara müəyyən qanuni fəaliyyətinin təşkil edilməsi üçün dövlət tərəfindən mühitin yaradılmasına, xüsusi icazələrin və

lisenziyaların verilməsinə, kredit fondlarının və vətəndaşlar üçün uyğun faizlərlə banklar borcları verilməsi istiqamətində Mərkəzi Bankı iş prinsiplərini izah edir və əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsində birbaşa rol oynayır.

AR MMnin on doqquz sentyabr tarixli sərəncamı ilə auditorlar palatasının əsasnamənin təsdiqlənməsi üçün qərarı, Auditorlar Palatasına istənilən kommərsiya fəaliyyətində olan təşkilatın işinin qanunauyğunluğunun və qarşılıqlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsini nəzarət etmək üçün üstün səlahiyyətlər verilmişdir.

Hesablama Palatası da öz mövqeyinə görə birbaşa köməkçi maliyyə nəzarət orqanı olsa da, bank maliyyə sistemində büdcə vəsaitlərinin ayrılmasına, onların vaxtında və düzgün şəkildə borclarının yerinə yetirilməsini, məbləğlərinin müəyyən edilməsinə nəzarət edir. Dövlətin kreditlər və kreditləri dövlət tərəfindən maliyyələşdirmə qaydalarını müəyyənləşdirməsi mümkündür. məsələn; «Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu» maliyyə təminatı və yerinə yetirilməsi qaydalarına nəzarət Hesablama və Auditorlar Palatası tərəfindən yerinə yetirilir.[15]

Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasında maliyyə sistemində banklara kreditlərin verilməsini, pulun emissiyasını, faiz nisbətini təyin olunmasını, pul vahidlərinin məzənnələrini, dövlət fon kreditlərinin verilməsinin idarəsini və ümumi olaraq nəzarətin həyata keçirilməsində başlıca rol oynayır.

Yuxarıda göstərilən funksiyalar Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının fəaliyyətində öz əksini tapır.

Mərkəzi Bank aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. Pul və valyuta siyasəti - ölkənin valyuta və qızıl ehtiyatlarına nəzarət edir, onun məzənnəsini müəyyən edir, bazardakı pulun dövranını yaradılmasında açar orqan olaraq hərəkət edərək valyuta sabitliyinə və manatın möhkəmləndirilməsinə nail olur. Ayrıca, valyuta ehtiyatları, əhalidən kredit və qəbzələr üzərindəki faiz dərəcələrinin müəyyən edilməsi ilə mütənasibdir.

2. Pul dövriyyəsinin təşkili; Konstitusiyaya uyğun olaraq pul emissiyası - bu funksiya vasitəsilə Mərkəzi Bankı tədavüldəki köhnə əskinazların dövriyyədən

çıxarılmasına, su nişanlarının qorunmasına, yeni pul emissiyasının həyata keçirir.[1]

3. Xarici valyutalara əsasən manatın rəsmi məzənnəsi müəyyənləşdirir və elan edir. Dünya bazarlarında xarici pul vahidlərinin bir-birindən asılılıq mütənasibliyini, Respublikadakı manatın kütləsini və bazarın tələbini nəzərə alaraq gündəlik kurs elan edir. Bu məzənnə üçün maksimum və minimum səviyyələri müəyyənləşdirir.

4. Qanuna uyğun olaraq valyuta tənzimini və nəzarətini həyata keçirir;

5. Beynəlxalq qızıl və valyuta ehtiyatlarını təşkil edilməsinə və tənzimlənməsinə;

6. Tədiyyə tarazlıqların hazırlanması və hesabatı, proqnoz tədiyyə balansının hazırlanmasında iştirak edir - bu tarazlıqların bir hissəsi MB üzərinə düşür və başlıca indikatorların işlənməsinin və hazırlanmasının rəhbərliyi - təşkilatlar səviyyəsində aparılır;

7. Ölkənin umumi (dövlət və qeyri-hökumət) xarici borc statistikalarını və beynəlxalq investisiya tarazlığını nizamlar, məlumatların ümumiləşdirilməsini və yayılmasını təmin edir - hər il dövlət kreditlərinin məbləğinin müəyyən edilməsində, xarici borcların artım tempini ölkənin borclarının yerinə yetirilməsinə qabiliyyətinə mütənasibliyi hesablanır və bu hesabatı uyğun Respublikanın daxili iqtisadi potensial və ya xarici borcun asılılığı investisiya prosesində tənzimlənilir.

Azərbaycan Respublikasında bankların fəaliyyətinə nəzarətin hüquqi mexanizmlərində iştirak edən digər dövlət orqanı kimi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası da görünür. Bu dövlət orqanı daşınan bazarının fəaliyyətinin hüquqi nəzəri əsaslarının hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə, müxtəlif investisiya istiqamətli vəsaitlərin yaradılmasına, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətlərinin doğruluğunun təminatına, kredit təşkilatları, yəni, bankların, bank olmayan kredit təşkilatlarının və poçt rabitəsinin operatorunun və digər ödəmə sistemlərinin fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasına, qanuni və iqtisadi təşkil edilməsinə və yoxlamasına, həmçinin qanunsuz pulların və ya əmlakın qanuniləşdirilməsi və terrorizmin maliyyə mənbələrinin qabağının alınması

sahəsində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və maliyyə bazarlarında nəzarət sisteminin şəffaflığını və təmin etmək məqsədi daşıyır.[13]

1.3. Dövlət orqanlarının banklara hüquqi-nəzarət metodları

Beynəlxalq təcrübədən bilirik ki, hər hansı bir iqtisadi sistemin normal fəaliyyətində dövlətin müstəsna rolu var. Bu baxımdan, dövlətin iqtisadi sistemə müdaxiləsinin optimal nisbəti və sərhədləri müəyyənləşdirilmsi əsas iqtisadi problemlərdən biridir. Bazar iqtisadiyyatının mövcud sisteminin başlıca vəzifəsi sosial tərəqqinin və iqtisadiyyatın səmərəli inkişafının əldə olunmasıdır. Demək olar ki, bütün iqtisadi sistemlərdə dövlət iqtisadi struktura müdaxilə edir və bu müdaxilə inzibati amirlik sistemdən daha az təsir edir.

Çox hallarda, dövlətin rolu müəssisənin iqtisadiyyata olan təsirini minimuma endirməklə yekunlaşır. Sosial maliyyələşdirilmə və nəzarət maliyyə və kredit sisteminin normal fəaliyyəti üçün vacib şərtlərdən biri kimi dövlət idarəçiliyinin nəzarət funksiyasının əsas istiqamətlərindən biridir. Onun əsas vəzifəsi - dövlət büdcəsinin icrası və büdcədən kənar fondları, kredit resurslarının istifadəsinə, ölkənin dövlət daxili və xarici borc, dövlət ehtiyatları, maliyyə və vergi güzəştlərinə nəzarət etməkdən ibarətdir. Bu cür nəzarət forması prioritet dövlət büdcəsinin gəlirlərini, büdcə kəsiri aradan qaldırmaq üçün cəlb olunmuş vəsaitlərdən düzgün istifadə və sosial xərclərin vaxtında maliyyələşdirilməsini daxil edir.

Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin əsas subyektləri başlıca olaraq Mərkəzi Bank və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası və kredit

təşkilatlarından ibarətdir. Bu təşkilatların fəaliyyəti aşağıdakı hüquqi istinadlara əsaslanır:

- Kredit İttifaqları
- BOKTlar
- Mərkəzi Bank,
- Konstitusiya,
- Mülki Məcəllə
- bu sahədəki beynəlxalq müqavilələrdən gələn tələblər. [9]

Azərbaycan Respublikasının bu sektorun institusional və hüquqi quruluşu 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyindən sonra başlamışdır. Sistemin inkişaf mərhələsində əsas vəzifəsi infrastrukturun inkişafı və ödəniş sisteminin normal fəaliyyəti idi. Doxsan ikinci ildə hüquqi baza olaraq banklar, onların fəaliyyəti və Milli Bank haqqında qanunların qəbul edilməsi ilə başlamışdır. Bank sisteminin qurulmasının ilkin mərhələsi xidmət bazarına çıxış üçün liberal şərtlərin yaradılması ilə müşahidə olundu. İlkin mərhələdə hüquqi prosesləri təşviq etmək məqsədilə, Mərkəzi Bank kapital tələbləri və fəaliyyətinin tənzimlənməsi məhdudlaşdırılması istiqamətində kifayət qədər yumşaq nəzarət mexanizmlər və alətlərindən istifadə etmişdir. Bu proses nəticəsində 233 bank qeydə alınmış və fəaliyyət göstərmişdir. Ancaq cari böhran nəticəsində 31 bank və xarici bankın filialları, 47 qeyri-bank kredit təşkilatları və 76 kredit ittifaqı fəaliyyət göstərir.

Ölkənin maliyyə sistemi daha sabit davamlı və rəqabət olması ilə əlaqədar, maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin kreditorlar, investorların və sığorta olunanların hüquqlarını müdafiə etməlidir.

Banklar hər hansı dövlətin idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Bu inkişaf etmiş ölkələrdə pul kütləsinin əsasını kredit çərçivəsi yaratmaqla onların davamlı iqtisadi inkişafını təmin edə bilər. Pulun dövriyyəsi, yığılımı və ödəniş əməliyyatları ilə bağlı olması heç də əsas şərt deyildir. Bu sferanın fəaliyyətinin əsas prinsipləri iqtisadiyyata təsir edəcək qeyri-sabitlik mənbəyi də ola bilər.[20] Mənfi hadisələrin qarşısını almaq üçün normativ və tənzimləyici bir çərçivə mövcuddur. Son qlobal maliyyə böhranı zəif nəzarət və müxtəlif ölkələrin mərkəzi

bankları tərəfindən təsdiq edilmiş tənzimləyici orqanların fəaliyyətində olan bəzi qüsurları da üzə çıxardı.

Böhran, məqsədli və kompleks nəzarət sistemi yaranmasının lazım olduğunu göstərdi. İnflyasiya nəticəsində onlara olan inam azaldı bu da öz növbəsində iqtisadi inkişafa maneədir. İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə nəzarət sahəsində təcrübə uzun tarixə malikdir.

Sahəvi nəzarətçilər və bank auditorları strukturları formalaşır və sənəd dövriyyəsinin çevikliyinin azaldığı hallarda kredit təşkilatları, bunun qabağını almaq istiqamətində tədbirləri hökumət və digər orqanlarına qarşısına qoyaraq onlardan bu vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində köklü dəyişikliklərin ediləcəyinə nail olurlar.

Respublikamızın xüsusi əhəmiyyət daşıyan ÜTT-yə üzvlüyünə nail olmaq yolunda, onların vəziyyətinin professional və müasir diaqnostikası və nəzarəti üsulları üzrə keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması bugünkü günün prioritet məsələsidir.

Son illərdə ölkə səlahiyyətlilərinin təyin etdiyi strateji hədəflərə qanunvericiliyin beynəlxalq qabaqcıl təcrübələrə və standartlara uyğunlaşma, təhlükəsizliyi və sağlamlığın təmin edilməsi, xidmətlərindən istifadəsini genişləndirmək, bu sistemdə şəffaflığı artırmaq, bazar intizamını inkişaf etdirmək və onun nəzarəti sahəsinin fəaliyyətini inkişaf etdirmək kimi faktorlar daxildir.

Pul siyasəti keçişinin artırılması üçün digər bir vacib şərt banklararası pul bazarının inkişafıdır. Bu tip pul bazarı Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsi dəhlizi ötürülməsi kanalında ən vacib amil sayılır. Valyuta bazarındakı faiz dərəcəsi oynamalarının əməliyyatların dəyərində və həcmində məhdudlaşdırılması da pul siyasətinin iqtisadiyyata keçidi üzərində mənfi bir təsir yaradacaq. Bu baxımdan Azərbaycanın maliyyə və bank sistemi daha yüksək pul bazarının inkişafına təkan verilməlidir.

Hazırda bazar iqtisadiyyatının günü gündən davranış meyli olması, xüsusilə maliyyə-bank xidmətləri istehlakçılarının məlumat girişi sistemlərinin artması nəzərlərin şəffaf və hesabatlı monetar siyasətə diqqət verilməsini əhəmiyyətli edir. Pul siyasətinin və mütərəqqi Mərkəzi bank meyarlarının

şəffaflığını qiymətləndirərkən nəticə qənaətbəxşdir. Bununla birlikdə, keyfiyyət parametrlərinə diqqət, sürətlə dəyişən gözləmələr kanalı və pul siyasətinə duyulan güvənin artması kimi vəzifələr ən əhəmiyyətli problem olmağa davam etməkdədir.[17]

İki min dördüncü – on dördüncü illərdə pul siyasətinin müvəffəqiyyətlərindən biri də böyük neft gəlirlərindən istifadə ilə reallaşdırılmış sıçrayışlı artım dövründə milli pul vahidinin əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənməsinə şərait yaradılmaması olmuşdur. Həmin zaman kəsiyində valyuta məzənnəsi rejiminin əsas pul siyasəti rejimi kimi seçilməsi bu iqtisadi dövr üçün əsas idi. Bu iqtisadi pillədə yüksək neft qiymətləri və artan neft ixracatı ölkə iqtisadiyyatının xarici tarazlığının əhəmiyyətli yaxşılaşması ilə reallaşdırılmış, məzənnə siyasətinin ən əhəmiyyətli hədəflərindən olan böyük ölçüdə valyuta ehtiyatlarının akkumulyasiyası reallaşmışdır. Valyuta ehtiyatlarına qarşı beynəlxalq şərtlər baxımından, Mərkəzi Bankın ehtiyatları bu şərtləri bir neçə dəfə aşmışdır. Ancaq, məzənnə dinamikasının qiymətlərə ötürücülüğünün aşağı səviyyədə tutulması, digər tərəfdən qur siyasətinin xarici sektorun təşkil edilməsinə təsir imkanlarının əhəmiyyətli səviyyədə genişləndirilməsi əhəmiyyətli vəzifə olaraq qalmaqdadır.

Ölkənin bank sistemində yaranan çökmənin bazarın inkişaf meyllərinə ağır zərbələrini əsas götürərək, sektorun işinin inkişaf etdirilməsi əsas problem olaraq ortaya çıxır. Bir mənada, bank sistemi, real iqtisadiyyatın barometridir, iqtisadi inkişafın əlamətidir. Buna görə bütün inkişaf etməkdə olan ölkələrdə idarəetmə mexanizminin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu əsasən Mərkəzi Bankın pul siyasətinə aiddir. Bu səbəbdən Mərkəzi Bankın işi başqa hər şeydən əvvəl inkişaf etdirilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı işində müəyyən mənfi əhəmiyyətli detallar cəmiyyətin ümumi inkişafına, iqtisadi idarəetmədə maddi dəyərlər və əmtəə-xammal axınının ballansına kifayət qədər mənfi təsir etmişdir. Bunun və digər mənfi halların nəticəsidir ki, ölkədə əhalidə və müəssisələrdə olan pul kütləsi rəsmi dövriyyəyə olaraq adlandırılıla bilmir və ölkə ya da kəslərin

ehtiyaclarına istiqamtlənməyi bacarmır. Əhalinin və digər müştərilərin banka olan inamı tamamilə itirmişdir. Normal kredit bazarı və bütün kapital bazarları meydana gəlməz.

Bu səbəblə ölkənin Mərkəzi Bankı və həm də digər kommərsiya banklarının işinin yaxşılaşdırılmasında prioritet addımlar atılmalı və ümumi olaraq onların işi ölkənin ümumi inkişafında yaranmış dərin çökmənin ləğv edilməsinə istiqamətli olmalıdır. Mərkəz Bankının performansını yaxşılaşdırmanın bəzi istiqamətləri: Hər şeydən əvvəl, Mərkəz Bankının alt sərhədi, ən üst səviyyə icra səlahiyyətinə sahib və yalnız parlamentə tabe edilmiş və qiymətləndirilməlidir. Çünki, Mərkəzi Bank yüksək icra hakimiyyətinə tabe olduqda, müstəqil pul siyasətinə malik deyildir və hökumətin siyasətinə siyasi baxımdan uyğun gəlir.

Son illərdə mərkəzi banklar müstəqillik problemi kimi ortaya çıxdı və bir çox ölkələr bu istiqamətdə müsbət addımlar atdılar. Bankların müstəqilliyini artırmaqla yanaşı ciddi nəzarət sisteminin yaradılması vacibdir. Belə bir sistem bütün inkişaf etmiş ölkələrdə qurulur və dövlət və bütün kommərsiya banklarına nəzarət edir.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BANKLARIN VƏZİYYƏTİNİN ANALIZI VƏ ONA NƏZARƏT SISTEMİNİN ƏSASLARI.

2.1. Azərbaycan Respublikasında bankların vəziyyətinin hüquqi analizi və inkişaf perspektivləri.

Respublikada aparılan islahatlar kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsinin nəticəsi kimi yeni inkişaf dinamikasının formalaşması zəminində maliyyə sisteminin daha davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin edir. Bu islahatlara bankların vəziyyətinə hüquqi qiymət verilməsi və ümumi sistemin analizi kimi başa düşmək olar.

İslahatlar, Mərkəzi Bankın və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının bankların fəaliyyəti ilə bağlı qərarlar sisteminin daha da yüksək templərlə inkişaf etməsinə xidmət edir. Bunun nəticəsi kimi maliyyə sektorundakı bankların fəaliyyəti ilə bağlı nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi, əhəlinin rifah halına təsir göstərəcək mənfi ünsürlü amillərin aradan qadırılması və s. göstərmək olar.

Ümumiyyətlə son illərdə fəaliyyət göstərən 44 bankdan 30-nun qalması da buna əyani bir misaldır. onların bəziləri bağlanmış, bəziləri isə birləşmişmişdir.

Bağlanan banklar:

1. Bank of Azerbaijan
2. United Kredit Bank
3. Bank Standart
4. Kredobank
5. ZaminBank
6. GəncəBank
7. Dekabank
8. Atrabank
9. Texnikabank
10. Dəmirbank

11. Parabank

CDB(Qafqaz İnkisaf Bankı) ise Atabankla birləşib.

Hal hazırda fəaliyyət göstərən banklar isə aşağıdakılardır.

1. Accesbank

2. Atabank

3.AFB

4.Beynəlxalq Bank

5. Agbank

6. YapıKrediBank

7. Ziraatbank

8. Xalqbank

9. Paşabank

10. Günaybank

11. Turanbank

12. Unibank və s.

“Banklar haqqında” və başqa qanun və məcəllələrin tələblərinə uyğun fəaliyyətin təmin edilməsi həm dövlət həm də vətəndaşlar qarşısında məsuliyyətinin əsas göstəricilərindən biridir. Birinci amil kimi hər bir hüquqi şəxsin yaradılmasında rol oynayan nizamnamə kapitalının miqdarı əsas götürülür. Bankın yaradılması üçün lazım olan nizamnamə kapitalının formalaşdırılması əsas şərtidir.

Nizamnamə kapitalı həm iqtisadi subyektin gəlir əldə etməsi üçün ilkin kapital, həm də iqtisadi subyekt müflis olduqda onun kreditorlarının maliyyə tələblərinin ödənilməsini təmin edən kapitaldır.

Göründüyü kimi nizamnamə kapitalı iqtisadi subyektin həm maliyyə sabitliyinin və həm də onun normal inkişafının bir növ təminatçısı rolunu oynayır. AR Mülki Məcəlləsinə əsasən nizamnamə kapitalı iqtisadi subyektin borcalanların maraqlarına təminat verən əmlakının ən aşağı səviyyəsinin pul miqdarı müəyyələşdirir. Nizamnamə kapitalı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi miqdardan az ola bilməz.[2]

AMB-nin İH-nin qərarı ilə iyirmi beş iyul on ikinci il tarixindən bankların məcmu kapitalının, həmçinin yeni fəaliyyətə başlayanlar üçün isə nizamnamə kapitalı 50 mln. müəyyənləşdirilmişdir.

Aşağıdakı cədvəldə 31.12.2017-ci il tarixinə respublikamızda fəaliyyət göstərən bankların nizamnamə kapitalına görə ilk 10 sıralamasını təqdim edilir. Cədvəl 2.1.

№	Banklar	Nizamnamə kapitalı (min AZN)
1	IBAR	1 241 287,00
2	PASHA Bank	333 000,00
3	XalgBank	225 078,00
4	KapitalBank	185 850,00
5	NikoilBank	184 500,00
6	Accessbank	140 250,00
7	Expressbank	137 257,00
8	Atabank	120 020,00
9	Unibank	119 686,00
10	SilkwayBank	104 601,00

Cədvəldən görüldüyü kimi bu bankların nizamnamə kapitalları minimum həddi 2 dəfəyə yaxın bir səviyyədə aşır. Bu göstəricilər likvidlik və adekvatlıq səviyyəsinin müsbət və qənaətbəxş olmasını göstərir. Yəni, adları sadalanan banklarda vətəndaşların gələcəkdə problemlərlə üz bəüz qalması ehtimalı aşağı səviyyədədir.[36]

Aşağıdakı cədvəldə isə ümumiyyətlə 2018-ci ildə respublikamızda fəaliyyət göstərən bütün aktivlərinin məbləği qeyd olunmuşdur. İşdə Mərkəzi Bankın aktivlərin təsnifləşdirilməsi haqda qaydalarına uyğun olaraq daha geniş cədvəldə aydın şəkildə qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 2.2.

Azərbaycan Beynəlxalq bankı	948,2	31.12.2017
PaşaBank	402,7	
KapitalBank	325,9	
XalqBank	259,8	
AtaBank	146,5	
ExpressBank	144,3	
BankSilkway	124,3	
ASB Bank	90,4	
NikoilBank	75,0	
NBC Bank	74,0	
YapıKrediBank	72,6	
BankMelliİran	69,3	
MuğanBank	69,0	
AccessBank	68,9	
AFB Bank	66,5	
ZiraatBank	65,9	
Unibank	63,4	
GünayBank	60,3	
TuranBank	59,0	
BankAvrasiya	58,9	
AzərTürkBank	54,5	
Bank BTB	54,0	
AG Bank	47,1	
AmrahBank	45,1	
Rabitəbank	43,5	
Bank VTB	40,1	
BankRespublika	37,7	
BankofBaku	36,6	

Pakistan Milli Bankı	10,2	
----------------------	------	--

Cədvəldən görüldüyü kimi, hal hazırda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 29 bankdan 7-sinin (Pakistan Milli Bankı, Bank of Baku, Bank Respublika, VTB Bank, Rabitəbank, Amrahbank, AGBank) aktivlərinin nizamnamə kapitalına olan nisbəti vahiddən aşağı olması həmin bankların əmanətlərinin qaytarılmasında da problem yaranas da sosial istiqamətdə arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxaracağına şərait yaradır. İşin yazıldığı dövrdə dəyişiklik olarsa, qeyd olunacaqdır.[37]

Ümumiyyətlə, bu sistemin hüquqi tənzimlənməsi müəyyən modellər əsasında aparılır. Bu modellər funksional və vahidləşdirilmiş adı altında qruplara bölünür. Bu modellər arasında müqayisə apardıqda görünür ki, Azərbaycan Respublikasında maliyyə konqlomeratlarının artımı gələcəkdə sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin vahidləşdirilmiş sistemə keçidə zərurət yaradacaq.

Yəni, bu aspektdən yanaşdıqda vahidləşdirilmiş təcrübənin Alman modelindən faydalanmaq daha məqsədə müvafiq olardı. Bu model funksional tənzimlənmənin zəif tərəflərini aradan qaldırır, eyni zamanda mərkəzi bankın bankların fəaliyyətinə nəzarət prosesində aktiv rolunun saxlanılmasını təmin etməklə vahidləşdirilmiş təcrübənin bir sıra çatışmazlıqlarından yan keçir. Lakin, sözsüz ki, qanunvericilik və hüquqtətbiqetmə təcrübəsi prosesində obyektiv mövcud olan sosial, iqtisadi, tarixi, psixoloji və digər faktorları daha hərtərəfli nəzərə almaq tələb olunur.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, XX əsrin sonunda respublikamız müstəqillik qazandığı vaxtdan bir çox islam ölkələrinin bəzi şirkətlərinin Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının artmasını, həmçinin İslam İnkişaf Bankı ilə ikitərəfli və çoxşaxəli inkişaf, ölkəmizdə Yaxın Şərq, ümumiyyətlə Asiya Banklarının inkişafı üçün münbit şəraitin olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda islam dəyərləri və o qayadalara uyğun bank fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq hüquqi islahatlar və qanunvericilik aktları yaradılmamışdır.

Bu prinsiplərə uyğunlaşan maliyyələşmə sahəsindəki əməliyyatlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olmasa da, hələ də əməliyyatlar öz ənənəvi formasında həyata keçirilir. İslam bankları üçün qənaətbəxş qanunvericiliyin olmaması və tənzimləyici orqanın İslam Bankı işinə xoş olmayan münasibəti Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların maliyyələşmənin islami metodlarının tətbiqi ilə bağlı təşəbbüslərini məhdudlaşdırır. [31]

Təcrübə göstərir ki, islam depozitinə görə gəlirlilik dərəcəsi depozitə görə gəlirliliyin göstəricilərindən daha yüksəkdir. Bütün qeyd olunanlara əsaslanaraq, iddia etmək olar ki, Azərbaycanda islam banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması məqsədəuyğun olardı.

Depozit portfelinin nizamnamə kapitalına və aktivlərinin likvidliyinə təsiri birbaşa olaraq onların fəaliyyətində özünü daha çox biruzə verir. Bildiyimiz kimi, depozitin həcmi və mütanisbliyi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının qəbul etdiyi normativ aktlarda da öz əksini tapmışdır. Bunları nəzərə alaraq sizə eyni zamanda bu portfeli də nəzərə çatdırmaq yerinə düşərdi

Cədvəl 2.3

Banklar	Depozit (mln manat)	Tarix
Beynəlxalqbank	5155,461	31.12.2017
Paşabank	2821,982	
Xalqbank	1170,911	
Asbbank	628,652	
Accessbank	399,814	
Uni bank	355,903	
Yapikredibank	329,832	
Ata bank	329,348	
Afbbank	286,982	
Banksilkway	241,813	

Bankofbaku	241,743
Nikoilbank	228,564
Turan bank	226,985
Azertürkbank	217,856
Agbank	215,789
Rabitəbank	213,335
Muğanbank	201,754
Bankrespublika	196,637
Expressbank	144,933
Amrahbank	139,228
BankBTB	91,370
Günaybank	86,062
Ziraatbank	80,128
Nbcbank	58,961
BankVTB	48,785
Bankavrasiya	29,648
Bankmelliiran	2,662
Pakistanmillibanki	1,184

Yuxarıdakı cədvəlləri nəzərinizə çatdıraraq onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, nəzarətçi orqanlardan başqa, bankdaxili tənzimləmə siteminin mövcudluğu da inkişafın əsas amillərindən biridir. Hər bir bankın daxili prosedur qaydaları onun bütün fəaliyyətini tənzim etməklə yanaşı həm də gələcək perspektivlərini müəyyən edir. [39]

Son zamanlar onlayn bank ödənişləri, hesablara və hesablıda olan əməliyyatlara hüquqi və fiziki şəxslərin nəzarətinin artdığı bir dövrdə “Elektron imza və electron sənəd haqqında” və “Elektron ticarət haqqında” qanunların qəbul edilməsi respublikamızda bankların öz fəaliyyətlərində daha məsuliyyətli olmasını labüd etdi.

Tipik olaraq, e-imza ancaq öz sahibinə aid olduğu izah edilə bilər. İmza sahibi bir neçə imza hazırlamaq barədə məlumat əldə edə bilər və sertifikatlarda göstərilən əlaqələrdə istifadəsi mümkündür:

- İmza sahibinin elektron imzasının yoxlanılması
- e-imza
- etibarlılığının identifikasiyası.

İdentifikasiya imkanlarını istifadə edərək elektron yoxlama məlumatlarına söykənir. Bu prosedur müvafiq hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilir.

E-ticarət, informasiya sistemlərindən istifadə edərək malların, xidmətlərin və müəssisələrin alışı və satışı ilə məşğul olan fəaliyyətdir. Aşağıdakı prinsiplər qanunla müəyyən edilir:

1. bərabər hüquqlar;
2. iradə azadlıqları;
3. əmlak müstəqilliyi;
4. mülki toxunulmazlıq;
5. azad müqavilə;
6. sahibkarlıq fəaliyyəti;
7. rəqabət;
8. resursların, mal və xidmətin hərəkətliliyi;
9. Haqqların məhkəmə yolu ilə təmini.

Bildiyimiz kimi maliyyə bazarında banklarla yanaşı Bank Olmayan Kredit Təşkilatları da fəaliyyət göstərir. Bu fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı əsas qanun “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur. [10] BOKT xüsusi icazə əsasında ssudaların verilməsi və başqa xidmət növlərini bazarda rallaşdırın təşkilatdır. Onlar iki növdə olur:

1. girov əmanəti qəbul edə bilən
2. girov əmanəti qəbul etmək hüququ olmayan.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi nizamnamə kapitalına tələb olunduğu kimi, qanunla BOKT-ların da nizamnamə kapitallarına minimum tələb formalaşdırılır. Sadəcə bu 2016-cı ilə qədər 300 000 manat kimi götürülsə də hal hazırda bu minimum Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatsı tərəfindən müəyyən olunur.

Azərbaycanda MBNP-nin lisenziyası ilə fəaliyyət göstərən BOKT-lardan bir neçəsinin adı aşağıda qeyd olunmuşdur.

1. [Azərbaycan Mikro Kredit](#)
2. [Azinvestkredit](#)
3. [Azmikroinvest](#)
4. [Union Kredit](#)
5. [EmbaFinans](#)
6. [Brand Kredit](#)
7. [FinEx Kredit](#)
8. [Finka-Azərbaycan](#)
9. [İcraçı Kredit Agentliyi](#)
10. [İDEAL Kredit](#)
11. [İnkişaf üçün Maliyyə](#)
12. [Kred Aqro](#)
13. KREDEX
14. Kredit House
15. Kredit-Servis
16. [Merkuri](#)
17. [MolBulak Kredit](#)
18. [Səba-Kredit](#)
19. [TBC Kredit](#)
20. Viza Kredit BOKT MMC və s.[37]

Bütün bunlarla yanaşı eyni zamanda dövlət banklar vasitəsi ilə çirkli pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsində iştirak edən hquqi və ya fizik şəxslərin tapılmasına, onların cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına xidmət edir.

Yeni pulların (kriptoalyutaların) yarandığı bir dövrdə Respublikamıza bu sahədə də bəzi qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi və onların alqı-satqı ilə bağlı müvafiq qanunların və xüsusi normativ aktların qəbul edilməsi, onların bu sahədə bilavasitə iştirakını məqbul hesab edərək eyni zamanda çirkli pulların da yuyulmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı məqsəd birbaşa olaraq cəlb edilməsi məqsədəuyğun olacağını hesab edirəm.

2.2. Bankların daxili prosedur qaydaları və onlara nəzarətin mərhələləri

Respublikada fəaliyyət göstərən hər bir bankın daxili prosedur qaydalarının tərtib edilməsi həm labüddür həm də Mərkəzi Bankın əsas tələblərindən biridir. Bu prosedur vasitəsilə Bankların müşahidə şurasının səlahiyyətlərindən tutmuş, hesablaşmaların necə aparılmasına qədər hər bir nüans qeyd edilir. Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin 2010-cu il tarixli dəyişikliklərə 29 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmiş daxili nəzarətin və auditin keçirilməsi barədə qərarı bu sahədə əsas götürülən başlıca sənəddir.

Ümumiyyətlə, risklərin minimuma endirilməsi, daxili nəzarət sisteminin yaradılması bank işində mümkün çatışmazlıqlar və itkilərin vaxtında aşkarlanması və qarşısının alınmasında əsas elementdir. Bu tip sistemin mexanikliyinə yaradılması qanunvericiliyin uyğunluğunu, təhlükəsizliyini, effektivliyini və əməliyyatların qanunauyğunluluğunu təmin etmək üçün vacibdir. [21]

Nəzarətmə mexanizminin yetərliliyinin təminatı istiqaməti də sadalanan başlıca prinsip və qaydalara riayət edilməlidir:

- a) əsaslı təşkilati quruluş;

- b) tələb olunan uçot qaydaları və daxili siyasət;
- c) aktivlərin təhlükəsiliyi;
- d) effektiv daxili audit proqramı.

Müvafiq daxili nəzarət mexanizmləri siyasətinin işlənilib hazırlanması, həmçinin rəhbərlik və işçilər tərəfindən bu siyasətə əməl olunmasına Müşahidə şurası, Maliyyə-təftiş komissiyası və İdarə Heyəti məsuliyyət daşıyırlar. Bu siyasət və nəzarət mexanizmləri, həmçinin kredit təşkilatlarının filial və şöbələrindən ibarət olan bütün strukturunu əhatə etməlidir.

Vəzifəsindən asılı olmayaraq hər bir işçi tərəfindən aparılan kreditləşmə, investisiya, ticarət (xarici pul, digər pul mahiyyəti olan kağızların alınib satılması) və s. əməliyyat və əqdlərin həcmi limitlərlə məhdudlaşdırılmalıdır. Hesabatlılıq və yoxlama sistemləri limitlərlə məhdudlaşdırılmalıdır. Daimi hesabatlar müəyyən növbəlilik üzrə rəhbərliyə, təftiş və yoxlama komissiyasına təqdim edilməlidir.

Bankın hər növ xidmət və fəaliyyət üzrə müvafiq siyasəti, daxili prosedurlar hazırlanmalı, bu qaydalara əməl edilməli, uyğun nəzarət sistemləri müəyyənləşdirilməlidir. Bu siyasət təsdiq edilir və ildə bir dəfədən az olmayaraq nəzərdən keçirilməlidir. İşçilər bankın siyasəti ilə tanış olmalıdır. Bununla bağlı iş yerində treninqlər keçirilməlidir.

Kredit təşkilatlarının daxili siyasəti aşağıdakılardır:

- Prosedurlar və qaydalar hazırlanmalıdır;
- idarəetmə quruluşu və qərarvermə;
- müxtəlif struktur bölmələrin və işçilərin hüquqları və məsuliyyətlərini tənzimləyən sənədlər;
- daxili auditin iş prinsiplərini reqlamentləşdirən qaydalar;
- ssudaların verilməsi siyasəti ilə bağlı qaydalar;
- resusrların cəlbi və fondların yaradılması ;
- likvidlik və aktiv-passiv idarəçiliyi siyasəti;
- qiymətli kağızlar və investisiya siyasəti;
- hesablaşmalar və hesabların açma qaydaları;
- İT sistemi və təhlükəsizlik qaydaları;

- kadr siyasəti.

Yuxarıda qeyd olunanlar qanunvericiliyə, təlimat, qaydalar və normativ aktların tələblərinə cavab verməlidir.[22]

Təşkilati məsələlərlə yanaşı uçot sistemləri Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi beynəlxalq uçot standartlarına uyğun olmalıdır. Bankın uçot məlumatları onun həqiqi maliyyə vəziyyətini və əməliyyatların dəqiq nəticələrini əks etdirməlidir.

Aktivlərin qorunması və onlarla işləməyə, yalnız səlahiyyətli əməkdaşlara icazə verilməsini nəzərdə tutan səmərəli proseduralar müəyyən olunub tətbiq edilməlidir. Nağd vəsaitlə işləyən əməkdaşlar bilavasitə onlar üçün nəzərdə tutulmuş vəsait ilə təmin edilməlidirlər ki, bu yolla tədqiqat aparmaq və məsuliyyəti müəyyənləşdirmək mümkün olsun. Vəsait çatışmazlığı barədə dərhal məlumat verilməsi qaydaları tətbiq olunmalıdır.

Məlumat verildikdən sonra bütün səbəblər araşdırılmalıdır. Müəyyən vəziyyətlərdə birgə mühafizə tətbiq edilməlidir. Birgə mühafizə zamanı müəyyən əşyaların, yaxud sənədlərin fiziki mühafizəsi üçün iki və daha çox şəxs eyni dərəcədə məsuliyyət daşıyır (məsələn, məxfi məlumatın, pul və qiymətliyələrin saxlandığı sənədlərin açarlarının müxtəlif şəxslərdə olması). Həmin vəzifələr, məhz bu məqsədlə təyin edilmiş əməkdaşlara həvalə edilməlidir, qalan əməkdaşlara bu vəzifələrin mövcudluğu barədə məlumat verilməlidir. Bir əməkdaşın işinin digəri tərəfindən yoxlanmasını, yaxud təsdiq olunmasını tələb edən əməliyyatların aparılmasında ikili nəzarət müəyyən edilir. (Məsələn, nağd pul çeklərinin ödənilməsi). Bütün banklar ən mühüm aktivləri və sənədləri qorumaq üçün fəvqəladə vəziyyətlərdə, məsələn təbii fəlakət zamanı, yaxud əmlakına başqa növ daxili və xarici zərər vurulmasının qarşısını almaq məqsədilə müvafiq plan hazırlayıb tətbiq etməlidirlər.

Daxili prosedur qaydalarının düzgün həyata keçirilib keçirilməməyini bankın daxili auditi nəzarət edir. Auditin əsas məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- fərdi işçilərin və struktur bölmələrinin qanunvericiliyə, qaydaya və daxildəki sənədlərlə uyğunluğunu müəyyənləşdirilməsi;

- qanunvericiliyinin, qanuni nizamnamənin, direktivin, daxili sənədlərin açıqlanmasına, peşəkar etik normalalarının pozulmasına, uyğunsuzluğa və ya saxtakarlıqlara dair məlumatları açıqlamaq;

- çatışmazlıqların aradan qaldırılması və nəzarətinə dair ətraflı tövsiyələr;

- yoxlamaların nəticələrinin hər bir faktını düzgün şəkildə sənədləşdirmək;

- rəhbərliyə nəzarətin, yeni risklərin, çatışmazlıqların və tələblərin vaxtında dəqiqləşdirilməsi barədə məlumat vermək;

- işçilər tərəfindən daxili sənədlərin tələblərini müəyyən edən qanunvericiliyin, normativ aktların öyrənilməsinə nəzarət;

- Mühasiblik və hesabat sistemlərinin yetərliliyini təhlil edir;

- nəzarət mexanizmləri və qaydaları ilə prososlərin

məhsuldarlığını qiymətləndirmək;

- yeni siyasət yaradılması zamanı və köhnə siyasətin yoxlanılması, və ya planlaşdırma prosesində nəzarət mexanizmlərinin mövcudluğu təmin etmək. [17]

Bankların audit funksiyası müəyyən normalara cavab verməlidir. Həmin normalar aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

1. Auditorun müstəqilliyi;
2. Auditorun səriştəliliyi;
3. Auditin proqramının mövcudluğu;
4. Auditor rəyinin standartlara uyğun hazırlanması;
5. Auditin keçirilməsi müddəti.

Bütün bu göstərilənlə yanaşı hər bir bankın müəyyən mənada məruz qala biləcəyi, mənfəətinə və kapitalına təsir edəcək gözlənilməz zərər ehtimalı vardır. Bu ehtimal bank riski adlanır. Hər bir əməliyyatlarının növünə və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə, fəaliyyət mühitinə, mürəkkəbliyinə, üzləşdiyi risklərə adekvat risklərin idarə edilməsi sistemini yaratmalıdır.[14] Risklərin idarə edilməsi sistemi onların məruz qala biləcəyi bütün risklərin idarə edilməsi üzrə daxili siyasət və qaydaları, habelə risklərin idarə edilməsi üçün lazımi infrastruktur, insan resursları, idarəetmə və informasiya sistemlərindən ibarətdir.

Risk idarəetmə sisteminin yaradılmasında bu qeyd olunanlar nəzərə alınmalıdır:

- missiya, strategiya və taktik məqsədləri;
- əməliyyat;
- fəaliyyət
- idarəetmə prosesləri;
- ümumi bazar mühiti;
- risklərin qarşılıqlı təsirləri

Mərkəzi bankın “Banklarda risklərin idar olunması haqqında” qaydalarına əsasən risklər aşağıdakı növlərə bölünür:

1. Kredit riski
2. Bazar riski
  - a. faiz dərəcəsi riski
  - b. valyuta riski
  - c. kapital riski
3. Əməliyyat riski
  - a. insan resursu riski
  - b. texnoloji risk
  - c. proses riski
  - d. təşkilati risk
  - e. kənar risklər
4. Reputasiya riski
5. Likvidlik riski
6. Strateji risk

Yuxarıda qeyd etdiyimi risklərin yaranması səbəbi birbaşa olaraq daxili prosedur qaydalarının mükəmməliyindən asılıdır. Çünki daxili sistemin formalaşdırılmasında və nəzarətində buraxıla bilən potensial nöqsanların əsasında bu qaydalardan yayınma hallarının baş verməsi riski dayanır.

2.3. Bank əməliyyatlarının növləri və onların hüquqi funksionallığının araşdırılması.

Bankların iqtisadi quruluşu onların xüsusi əlamətlərində özünü göstərməkdədir.

Azad bazar şəraitində özəl maliyyə vasitəçisi rolu funksiyası. Burada müəyyən strukturlardan sərbəst vəsaitləri cəlb edir. Sonra bunları məyyənləşdirilmiş vaxt, geri qaytarma, müddətli olaraq müəyyənləşdirilmiş xüsusi ödəmə şərtlərilə başqasına təklif edir. Qısa kredit prosedurunun formalaşdırılır. Bu prosesin özü maliyyə hüququn da vacib etaplardan biridir. Sistem nağd və köçürmə əməliyyatlarla fondların yaranmasında iştirak edir. Bilavasitə kapitalın davamlı olaraq bölüşdürülməsini həyata keçirir.

Bank fərqli xidmət növlərini (kredit təklifi, investisiya, depozitlər, zəmanətlər və qrantlar və s.) özündə cəmləşdirən bir müəssisədir.

Bankçılıq və xidmətlərinə aşağıdakı fəaliyyət daxildir:

- 1) istənilən tip şəxsin investisiyalarda (müəyyən müddətə qədər) iştirakı.
- 2) daxil olan vəsaitləri öz hesabına yerləşdirməsi.
- 3) hər tip şəxslərə hesabların yaradılması.
- 4) müxbir bankların hesabları barədə hesabatların həyata keçirilməsi.
- 5) fərdi və korporativ müştərilərin pul vəsaitləri, onların ekvivalentlərini, ödəniş xidmətlərinin inkassasiyası, kassa xidməti;
- 6) xarici valyutaların pul və köçürülmə formalarında alıb satmaq;
- 7) Qiymətli metalların yerləşdirilməsi və əmanətlərin cəlb olunması;
- 8) Qarantiyalar üzrə xidmətlərinin göstərilməsi.

Özəl banklar əlavə olaraq aşağıdakı müqavilələr bağlamaq hüququna malikdir:

- Üçüncü şəxslər əvəzinə pul şəklində öhdəliklərin transferi üçün zəmanət vermək;
- Üçüncü şəxslərin borclarını pul şəklində ödəmək və tələb etmək hüququnu əldə etmək;

- fərdi və korporativ müştərilərin nağd pulla yerləşdirilmiş vəsaitləri və onların təhlükəsiz yönətimi;
- qiymətli metal və daşlarla bağlı əməliyyat xidmətinin göstərilməsi;
- Seyflərin icarəsi;
- lizinq;
- məsləhət və məlumat xidmətləri.

Kredit təşkilatının bir müəssisə kimi qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş işləmləri icra hüququ vardır. Bütün əməliyyatlar manatla aparılır. AMB-nin və ya qeyri-bank əməliyyatlarında iştirak etmək qadağandır. [23]

Passiv əməliyyatlar, resursların formaladrılması ilə bağlı görülən çox böyük əhəmiyyətli bir prosesdir.

Bankın bu işləmləri aşağıdakılardır:

1. İstənilən tip şəxsin qarşılıqlı və cari hesablarına resursların cəlbi;
2. Müddətli hesab yaradılması;
3. Qiymətli kağızların ixracı və s. [24]

Bankın ehtiyatları istiqrazlardan, xüsusi kapitaldan ibarətdir. Xüsusi kapital müvəqqəti olaraq geri çəkilən vəsaitlərdən fərqli olaraq birbaşa investisiyadır. Özəl kapital digər müəssisələrin kapitalından fərqlənir. Səhm emissiyaları ilə nağd pul yerləşdirmək üçün əsas vasitə kimi çox istifadə olunur. Ticarət bankları adi və imtiyazlı səhmlərin dövriyyəsinə edir. Xüsusi səhmlər adi səhmlərdən daha az risklidir.

Onların dividendləri adi səhmlərə ödəniləndən aşağıdır. Bilavasitə bu səhmlərin payı sadələrlə nisbətə azdır. Çox zaman, banklar bəzi əməkdaşlarına mükafat olaraq bu tip səhmlərdən verirlər. Bazarda da səhmlərə olan tələbat çox azdır, çünki böyük investorlar rəhbərliyin fəal iştirakı üstün tutulur. Ancaq bu problem konversional xüsusi səhmlərlə həll edilə bilər. [25]

Cəlb olunmuş resurslar ehtiyatların formalaşmasına əhəmiyyətli hissəni təmin edir. Dünya təcrübəsində bütün müvafiq ehtiyatlar depozitlərə və digər cəlb edilmiş vəsaitlərə ayrılır. Özəl banklarda fondlarının əsas hissəsi əmanətdir. Əmanətlərlə bağlı işləmlər AMB icazəsinə uyğun olaraq icra etmək hüququ olan

şəxslər tərəfindən həyata keçirə bilər. Vətəndaşların əmanətini qəbul etmə hüquqı qeydiyyatdan ən azından iki il sonra verilir.

Müasir bankçılıq təcrübəsi çoxnövədə əmanətlər qəbul edir. bunlar:

1. tələb olunanandək depozitlər;
2. Müddətli depozitlər;
3. əmanət yatırımları;
4. səhmlər, veksellər və s. ilə yatırımlar.

Eyni zamanda depozitləri tiplərinə, ödəniş şərtlərinə, faiz dərəcələrinə, aktiv əməliyyatlarla əlaqədar imtiyazlara çıxış və s. bölmək olar.

Onların aktiv əməliyyatları , mənfəət üçün əlverişli resursları təmin olunmasına xidmət edirlər. Aktiv əməliyyatlara müəssisələrin, istehsal, sosial, investisiya və elmi fəaliyyətlərinin, əhalinin istehlak üzrə qısamüddətli uzunmüddətli kreditlərindən, qiymətli kağızlar alqılarından, maliyyə lizinindən, faktoringdən, innovasiya maliyyələşdirməsindən və s. ibarətdir. [16]

Bu əməliyyatlar aşağıdakı iqtisadi komponentlərə bölünür:

1. Kredit;
2. Hesablaşmalar;
3. Kassa;
4. Fondlar və investisiyalar;
5. Qarantiyalar, zəmanətlər.

Kredit borcun ödəmə müddəti, qaytarılması və ödəmə şərtlərinə əsasən əməliyyatlar məcmusudur. Veksel alma və ya girov alınması (ssudahesabat) ilə bağlı ssuda əməliyyatları üzrə hesablaşmalar da buraya daxildir. Banklara dair qanunlarda kredit təşkilatının daşınmaz əmlak, digər qiymətli kağızlar, zəmanətlər dövlət qanunlarına uyğun öhdəliklərlə borc verə biləcəyini nəzərə alır.

Hesablaşmalar - müştərilərin hesablarına köçürmələri və klirinqi (kontragentlərə geri qaytarılması üçün). Özəl bankın hesablaşmaları AMB-nin müəyyənləşdirdiyi sistemə, formatlara və standartlara əsaslanaraq, beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş qaydalara və qaydalara uyğun olaraq, beynəlxalq müqavilələr nizamlama proseduruna uyğun aparılır. Müştəri hesabına pul müvafiq

ödəniş sənədinin alındığı tarixdən ən gec bir gün ərzində köçürməlidir. Vəsaitlər müvəkkilinin hesabına köçürülməməsi ya da köçürülə bilmədiyi hallarda kredit təşkilatı bu fondun məbləğinə və rəsmi faiz stavkasına uyğun olaraq AMB-yə ödəyir. [38]

Kassa - nağd ödəniş və transfer əməliyyatlarıdır. Nağd avanslar vəsaitlərin hərəkəti, hesablarda yerləşdirilməsi, formalaşdırılması və istifadəsi ilə bağlı əməliyyatlar (müxbir hesablar və digər hesablar daxil olmaqla) və müştəri hesabları kimi müəyyən edilə bilər.

İnvestisiya əməliyyatları bazar və kommersiya məqsədləri üçün bankın qeyri-bank strukturlarının qiymətli kağızlarına və paylarına olan yatırımları üzrə əməliyyatlarıdır.

İnvestisiya ə və kredit əməliyyatları arasındakı fərq, investisiyanı icra etmək cəhdləri müştərinin deyil, bankın olmasıdır. Bu, öz investisiya fəaliyyətidir.

Fondun əməliyyatları aşağıdakılardır:

1. Veksellərlə edilən əməliyyatlar (hesablaşmalar, iddia, inkassasiya, aksept, indossasiya işləmləri, tapşırıqlar, qorunması və hərracda satışı);
2. Qiymətli kağızlar bazarında aparılan əməliyyatlar.

Zəmanət əməliyyatları, müəyyən bir hadisədə müştərinin borcunu üçüncü bir tərəfə ödəyəcəyinə zəmanətinin verilməsidir. Bunlardan eyni zamanda komissiya şəklində faydalanır.

Aktiv əməliyyatlara əlavə olaraq aşağıdakılar da aiddir:

Risk səviyyəsindən asılı olaraq - riskli və risksiz əməliyyatlar;

Resurslardan yerləşdirilməsi xüsusiyyətinə (istiqamətindən) bağlı olaraq - birinci dərəcəli (ehtiyatların müxbir hesablarda, kassada yerləşdirilməsi ilə, müştərilərə, banklara kreditlərin verilməsi ilə bağlı olan), ikinci dərəcəli (ehtiyat və sığorta fonlarına köçürülməsi ilə əlaqədar olan) və investisiya (bank fondlarının xüsusi qiymətli kağızlar portfelinin, sabit sərmayəyə və təşkilatlarla əməliyyatları);

Gəlirlilik səviyyəsinə bağlı olaraq - gəlir gətirən əməliyyatlara və gəlir gətirməyən əməliyyatlara.

Aktif-Passiv - Müştərilərin göstərişinə görə müəyyən ödənişlər, komissiya və vasitəçilik əməliyyatlarıdır. Bu əməliyyat qrupu adətən bir xidmət adlanır. Bunlara daxili və beynəlxalq hesablaşmaların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan hesablaşma, müştərilərin tapşırığı ilə bank tərəfindən qiymətli kağızlar, valyutanın, qiymətli metalların alış-verişi üçün, hissə və təhvil istiqrazlarının yerləşdirilməsində vasitəçilik əməliyyatları və müştərilərinə mühasibat, məsləhət xidmətlərinin təmin edilməsi və s. tətbiq olunur. [26]

Bu əməliyyatlardan bəziləri lizinq əməliyyatlarıdır. Dünya tətbiqində, "leasing" termini, uzun müddətli istifadə üçün malların icarəsini əsas alan fərqli əməliyyat növlərini ifadə etmək üçün istifadə edilir. Müddətinə bağlı olaraq, üç tip icarə ayırd edilir:

1. qısamüddətli kirayə (renting) - bir ilə qədər;
2. ortamüddətli icarə (hiring) - üç illik müddət;
3. uzunmüddətli (leasing) - 3-20 il və ya daha çox.

Leasing anlayışı – müqavilə müddəti ərzində kirayəyə verən tərəfindən istehsalda istifadə edilmək üzrə satın alınan, bu əşyaya olan mülkiyyət hüququnu özündə tutaraq maşın və ya avadanlıq uzunmüddətli olmasıdır . Ayrıca, üçüncü şəxs üçün əmlak əldə edən və ona uzun müddətli kirayəyə verən mütəxəssis (leasing) şirkətin vasitəsilə əsas fonda vəsait yerləşdirməsinin maliyyələşmənin xüsusi forması mənasını verir. Bu səbəblə, həqiqətən, kirayəyə "kredit" verir. Bəzən buna "kredit lizinqi" deyilir. Alver müqaviləsində mala olan mülkiyyət hüququ satıcıdan alıcıya keçir, lizinqdə isə kirayə predmetinə mülkiyyət hüququ kirayəyə verəndə qalır, icarə əldə edən isə ancaq müvəqqəti istifadə hüququna sahib olur. Lizinq müqaviləsi bitən zaman icarə əldə edən obyekt qəbul qiymətə ala bilər, icarə müqaviləsinin müddətini uzada bilər və ya müqavilə müddətinin başa çatması avadanlığı sahibinə qaytara bilər. [40]

Faktoring fəaliyyəti bank əməliyyatlarında ən vacib yerlərdən birini tutur. Bu nağd tələbin güzəştə maliyyələşdirilməsidir. Elə ki, faktoring müqaviləsinə görə, faktor kreditor qarşısında pul borcunun diskontla ödəyərək endirim edilməsini öhdəsinə götürür.

Açıq faktoringdə borclu, faktoring razılaşmasının nəticələnməsi haqqında kreditor tərəfindən məlumatlanır və bu səbəblə hüquqlar banka keçər;

Gizli olduğunda - borclu faktoring müqaviləsinin bağlanması mövzusunda borc verən tərəfindən xəbərdar edilmir və buna görə borc hüququ banka keçmir;

Regress olmadıqda - bank ödənməmiş haqq tələbini kompensasiya etmə hüququ olmadan borc verəni maliyyələşdirər edir. Bu halda, bank borcalan tərəfindən ödəmə riskinə məruz qalır;

Regress olduqda – kreditor bir borcluya görə zəmanit götürərsə və bankdan əvvəl ödənməmiş bir pul tələbi riski varsa, ödənməmiş pul tələbini normal bir müddət içində kreditora geri ödəmə haqqına malikdir.

Faktoringin iki növü var:

1. Conventional
2. Confidential

Konvensional faktoring - mühasib, alıcı və göndərici ilə müqavilə, kreditləşmə, sığorta, nümayəndəlik və s. olan müştərilər üçün universal ödəniş sistemidir. Müştəri üçün yalnız istehsal funksiyası qorunur. Bu sistem sahibkara istehsal xərclərini limitləşdirməyə imkan verir. Eyni zamanda, bir müştərinin faktoring şirkətinə tam asılılıq riski vardır ki, bu cür əlaqələr müştərilərinin fəaliyyətinin tam olaraq bilinməsinə və idarəsinə səbəb olur. Bu xidmət adətən faktoring endirimləri ilə müşayiət olunur. Bu, müştəridən və alıcıdan pul alma haqqını aldığı və daha sonra hesabına yüklənən malların miqdarının təxminən% 80-nin borclunun pulun alınmasından müstəqil olaraq qalan qisimi dərhal qurtardığı mənasını verir. Əslində, bu, müəyyən bir miqdar faiz ödəyərək, müştərinin ödəməsi lazım olan mallar üçün bir kreditdir. [32]

Konfidensial faktoring isə işləri başa çatdırılması üçün məhdudiyyətlərlə verilir. Yüklənmiş mallar üçün borc ödənişinin formasıdır. Bu malları əldə etmək üçün verilən kredit formasıdır. Müştərinin müqavilədə göstərilən məbləğə görə kredit faizinin ödənilməsidir.

Bundan başqa, banklar beynəlxalq hesablaşmalarla bağlı əməliyyatlar aparır. Bura valyuta əməliyyatları da daxildir. Beynəlxalq hesablaşmalar -

beynəlxalq hüquqi şəxslər (dövlətlər, təşkilatlar) və müxtəlif ölkələrin vətəndaşları arasında iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrə söykənən olaraq ortaya çıxan pul tələbləri və öhdəliklərinə bağlı ödənişlərin təşkil edilməsidir. Hesablaşma əsasən nağdsız qeydlər alaraq aparılır. Xarici banklarla müxbir müqavilələr üzrə müxbir hesablar:

1. "Loro" (ölkədəki bankda xarici bankların hesabları):

2. "Nostro" (ölkədən kənar bankda açıq bank hesabı) açılır. Bütün ölkələrdə mövcud bir dünya pulu olmadığından, beynəlxalq ödəmələrdə xarici pul ödənişləriindən istifadə edilməkdədir.

Ticarət transfer fakturası (tratta) – ixracən bir müddət üçün xarici idxalçılara ödənməsi üzərinə yazılı əmri;

Adi (sadə) veksəl - idxalçının ödəmə öhdəliyi;

Bank vekseli bankların xaricdəki müxbir hesablarına köçürülür. Sıralamalara bağlı olaraq, sənət notlarının həcmi kommersion şərtlərdən daha genişdir. Bu qeydləri alan idxalçılara öz ixrac öhdəliyini ircasına görə göndərilir;

Bank çekləri - əlaqədar məbləğin bank müxbirinin cari hesabına həvalə edilməsinin yazılı bir əmridir;

Bankın köçürmələri – xaricə teleqraf(poçt) köçürmələri;

Kartlar - əmtəə və xidmətləri almaq üçün beynəlxalq səviyyədə istifadə edilən bir nağdsız pul blankıdır və yalnız sahibinə istifadə haqqını verir. [20]

Ümumi olaraq, bütün əməliyyatlar hər iki tərəfin maraqları istiqamətində hüquqi və fiziki şəxslərin qanunauyğun olaraq həyata keçirilir. Bu, ölkədə yüksək səviyyədə rifahı təmin olunmasına xidmət edir.

III FƏSİL. BANK FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN DƏVLƏTİN GƏLƏCƏK İNKİŞAF MODELƏRİNDƏ YERİ VƏ HÜQUQİ PRİNSİPLƏRİNİN UYGUNLUGU

3.1. Bankların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin normativ-hüquqi təminatının əsas istiqamətləri

Istənilən azad iqtisadiyyatın faktiki əsas əlamətlərindən biri olan bankların ümumi sistemdə, dəqiq idarəetmə mexanizmi olan münasibətlərin yaranmasını labüd edir. Səlis tənzimlənən bu sfera belə yanaşmadan keçmiş metodlardan, biznesin daha praktiki olan müasir metodlara keçən ölkələrin hamısında sferanın tənzimlənmə tiplərinin müasirləşdirilməsinə əsas yer verməlidir.[33]

Biznes münasibətində əsas götürülən dinamikanın artan bir vəziyyətində, əmtəə-pul-bazar əlaqələndirilməsinin əmələ gəlməsinə subyektiv yanaşma, yeni maliyyə strategiyasının və bankların işində tənzimlənmə üzrə səlis bir taktikanın və yanaşma sisteminin yaradılması zəruridir. Böhran vəziyyətinin artımı, təsərrüfat sahələrinin “dollarlaşdırma” səviyyəsinə uyğunlaşması, istehsalatın mənfəətliliyinin yüksəldilməsinə kömək etməyən dövlət tərəfindən qarşılıqsız verilən pul vəsatləri, kapital qoyuluşlarının səviyyəsinin rentabelli olmaması və s. mənfə meylliliklər yenə də ölkəmizin bu sistemin iqtisadiyyatın bütün sahələrində proseslərin rentabelliyyətinin artımına xidmət etməyən subsidiyalar, aşağı sərmayə xərcləri və s. çox mənfə meyllər ölkəmizin bank sistemində yaransa da bu sahədə artıq yeni işlərin görülməsinə başlanmışdır.

Son zamanlarda maliyyə sistemində aparılan analizlərin nəticəsi onu göstərir ki, pul və kredit siyasətində iqtisadi məsələlərin həll olunması prosesi investisiya olunan kreditlərin vəziyyətindən, əsas kapitalın mərkəzləşdirilməsindən, həm kredit, həm də depozit üzrə ümumi faiz dərəcələrinin dəyişməyindən, əlavə maliyyə ehtiyatlarının gətirilməsi keyfiyyətindən və başqa amillərdən asılı olur. Son illər bir çox bankların birləşməsi, bəzilərinin bağlanması prosesi davam etməkdədir. Bunun əsasında

nizamnamə kapitalına olan minimum tələbini göstərmək olar.

Bununla əlaqədar Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin 25 iyul 2012-ci il tarixli qərarını, yəni məcmu kapitalın, habelə yeni yaradılan banklar üçün nizamnamə kapitalının minimum miqdarının əlli milyon manatadək artırılmasını göstərmək olar.

Konsolidasiya, kapitallaşma və başqa islahatlar hesabına kommersiya banklarının sağlamlaşdırılması istiqamətində faktiki işlər görülmüşdür. Maliyyə sisteminin əsas tərkib hissəsi olan bankların arasında azad rəqabət mühitinin daha da gücləndirilməsi istiqamətində ölkədən kənar kapitalın kommersiya banklarının fəaliyyətində rolu daha da sadələşdirilmişdir.

Bu sistemin uzun illər sabit inflyasiya və stabil investisiya tədbirləri nəticəsində yaranmış adekvat maliyyə siyasəti problemi son zamanlar ölkəmizdə baş verən devalvasiya mühitində onların fəaliyyəti üçün fəsadlar törətdi. Bunun üçün əsas məsələ istehsalı maraqlandırıcı faiz siyasətinin olması, Mərkəzi Bankın bazarda baş verən proseslərdə subyektlərin mütəmadi iştirakının geniş səviyyədə təmin olunması və pulun hərəkətinin idarə edilməsi üçün məcburi resursların yaradılmasının rolunun artırılmasına yönəldilməlidir.

2015-ci ilə qədər böhranın kiçik tsiklik templəri zamanında faiz stavkalarının azalması prosesi getsə də, yenə də biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün yenə də əlverişli deyildi. Faiz dərəcələrinin və stavkalarının müəyyən olunması bir çox xarici ölkələrdə bazarın tələbinə və təklifinə uyğun olaraq hesablanır, yəni kredit sistemində rentabellik səviyyəsi cəlb olunmuş resursların maya dəyərinin yüksək olmasından, marjanın da yüksək olması ilə izah olunur.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının və Maliyyə bazarlarına nəzarət palatasının banklara ünvanlanmış tövsiyyə xarakterli məktublarında və prosedur qaydalarında da cəlb olunan vəsaitlərin əhali tərəfindən qoyulmuş pul vəsaitlərinin, eyni zamanda xarici ölkələrdən cəlb olunmuş ehtiyatların faiz stavkalarının aşağı salınması nəzərdə tutulub. Buna misal olaraq əhalidən toplanan depozit faizlərinin 1,5 – 2 faiz olmasını, xarici ölkələrdən investisiya formasında cəlb olunan ehtiyatların faizi isə 2% olarsa, o zaman kredit stavkası Azərbaycan

Respublikasında formalaşan kredit bazarının tələblərinə uyğun olaraq maksimum yeddi-səkkiz faiz arasında olar. Hal hazırda respublikamızda verilən kreditlərin orta faiz dərəcələri aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur.

Cədvəl 3.1.

Azərbaycan Respublikasında verilən kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsi

Tarix	Verilmiş kreditlər üzrə									Banklararası kreditlər üzrə					
	0-30 gün	1-3ay	3-6 ay	6-9 ay	9-12 ay	1-3 il	3-5 il	5-10 il	10 ilən yuxarı	Orta faiz dərəcəsi	30 gün	30-90 gün	90-180 gün	180-360 gün	1 ilən yuxarı
1.1.2014															
Manatla	10,66	15,29	14,55	14,40	17,82	15,45	12,37	9,10	8,38	9,28	3,51	11,58	6,71	8,70	8,86
Xarici valyuta ilə	16,69	13,94	12,11	13,45	16,38	16,79	13,67	10,37	7,01	4,08	2,75	6,22	6,76	3,39	7,93
1.1.2015															
Manatla	12,38	13,31	12,99	14,19	18,00	15,94	11,38	9,02	8,26	7,94	2,51	8,39	8,16	8,94	8,51
Xarici valyuta ilə	14,78	14,95	7,83	12,20	11,04	18,09	15,22	10,77	7,50	4,40	3,07	6,06	7,47	3,76	10,58
1.1.2016															
Manatla	16,77	12,66	14,36	13,98	17,61	17,45	11,54	7,51	7,35	5,65	1,15	18,87	12,70	5,53	6,26
Xarici valyuta ilə	12,51	13,09	12,06	13,23	9,91	14,29	14,45	9,55	10,72	5,60	2,82	11,14	7,98	5,02	7,04
1.1.2017															
Manatla	13,39	14,97	15,74	16,80	15,74	16,18	11,53	6,78	7,49	10,86	1,73	20,62	16,92	8,73	8,94
Xarici valyuta ilə	9,28	7,34	7,72	2,80	6,96	12,39	7,58	7,62	4,79	5,42	4,30	17,22	10,72	5,60	4,71
1.1.2018															
Manatla	11,61	14,39	16,49	15,25	17,75	19,50	14,31	6,71	7,25	11,80	3,00	-	16,00	15,37	11,69
Xarici valyuta ilə	14,97	9,06	9,89	5,00	7,75	11,00	11,65	6,34	6,06	4,93	-	-	10,57	5,06	3,50
<i>Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı / Source: The Central Bank of the Republic of Azerbaijan</i>															

Cədvəldən göründüyü kimi son illər ərzində manatla verilmiş kreditlər üzrə orta faiz dərəcələri iki dəfəyə yaxın səviyyədə dəyişmişdir. On altıncı illə müqayisədə (5.65) on yeddinci ildə (10.86) yaxın dəyişmişdir. Xarici valyutada isə əksinə olaraq 5.60-faizdən 5.42-%ə düşmüşdür. Orta faiz dərəcələrinin dəyişməsində iki əsas amil rol oynamışdır.[28]

Birincisi, 22.02.2015-ci il ölkədə baş vermiş devalvasiya nəticəsində xarici valyutanın dəyərinin artması, onların xarici ölkələrdən cəlb etdiyi resursların xarici valyutada olması idisə;

İkinci amil isə kredit təşkilatlarının milli valyutada kredit vermə riskinin böyük olduğundan ümumiyyətlə kreditləşmə prosesinin saxlanılmasıdır. Əlavə olaraq cədvəldən görmək olar ki, orta faiz dərəcəsinin artmasına əsas təsir göstərən amillərdən biri də manatla verilən qısa müddətli kreditlərin

2015-ci ilə qədərki dövrdə manatla verilən qısa müddətli kreditlərin orta faiz dərəcəsinə artımın müşahidə olunmasıdır. Əgər uzun müddətli, yəni 5-10 il və on ildən yuxarı verilmiş kreditlərin faiz dərəcələrini nəzərdən keçirsək orta faiz dərəcəsinə cüzi dəyişiklik olduğunu görürük.

2014-cü ilin II yarım ilinədək dünya bazarlarında neftin qiymətinin yüksək olması respublikamıza böyük həcmdə gəlirlərin daxil olmasına səbəb olmuşdur. Bu isə öz növbəsində kredit və depozit əməliyyatlarının yüksək səviyyədə olmasını şərtləndirirdi.

Həmin dövrlərdə həm əmanət, həm də ssuda hesablarında əməliyyatların aparılması pul dövriyyəsinin yüksək tezlikdə olmasını təmin edirdi.

Hal-hazırda neft gəlirlərinin yenidən artması fonunda maliyyə sferasında canlanma müşahidə olunur.

Hazırkı dövrdə ödəniş sistemlərinin vasitəsilə pul dövriyyəsinin tezliyinin daha da artırılması istiqamətində bank infrastrukturunda müəyyən tədbirlər həyata keçirilir. Misal olaraq, KS (Klirinq sistemi) və AZSP (banklararası hesablaşmalar) qeyd etmək yerinə düşərdi.

Cədvəl 3.2

Banklararası sistemərlə ödəniş əməliyyatlarının miqdarı

(Azərbaycan Mərkəzi Bankının illik statistik bülleteni)

Banklararası ödəniş sistemləri vasitəsilə ödəniş əməliyyatları								
	mln.man at	Bir ödəniş in məblə ği, min manat	mln.ma nat	Bir ödəniş in məblə ği, manat	mln. manat	Bir ödəniş in məblə ği, manat	mln. mana t	Bir ödəniş in məblə ği, manat
2009	72856	185,4	5455	865,6	722,2	557,5	149,1	456
2010	78425	216,6	6409	654,9	876,9	538,7	306,6	684,6
2011	99279	249,4	8569	447,2	1046,2	570,2	416,4	895,9
2012	106985	216,1	11846	462,2	1245,8	598,3	542,5	779,9
2013	113189	216,8	14973	560,1	1565,5	619,7	779,6	790,8
1	7594	316,4	922	425,1	89,8	574,8	38,4	582,3
2	10197	254,9	1074	487,3	93,7	570,3	44,1	597,6
3	8747	224,3	1113	559,6	94,1	532,5	43,4	593,7
4	9423	209,4	1338	557	121,9	580,8	60,9	694,2
5	9344	207,6	1216	549,2	133,3	619,3	60,7	689
6	8423	210,6	1168	635,1	131,3	604,2	62,3	834
7	10457	213,4	1397	564,4	162,3	660,9	76,5	944,4
8	9799	239	1194	592	148,4	626,2	84	1135,1
9	9316	221,8	1204	565,3	145,6	622	69,8	837,9
10	9044	196,6	1278	552,5	155,9	658,1	86,9	916,7
11	8548	190	1456	642	148,2	689,4	72,2	818,6
12	12297	186,3	1613	594,1	141,1	647,2	80,4	794,5
2014	104281	202,5	15076	533,3	1634,2	622,1	979,7	749,6
1	7650	306	1053	466,3	122	627,6	64,1	819,3
2	9022	220	1128	500,7	108,5	573,8	100,8	992,1

3	8398	215,3	1191	549,4	114,9	575,4	65,7	626,9
4	8887	197,5	1351	551	138,8	585	88,9	743,1
5	8287	188,3	1207	524,8	145,5	633,4	87,2	705,5
6	10445	248,7	1228	551,7	154,6	657,9	72,5	703,9
7	8580	182,6	1344	543,9	158,8	663,6	78,4	766,4
8	7726	193,2	1168	516,6	148,2	636,6	75	792,8
9	7739	175,9	1220	505,2	151,4	616,4	83,8	778,8
10	8123	184,6	1325	542,1	145,1	622,7	77,4	683,7
11	8254	196,5	1268	565,6	125	656,9	84,1	752,9
12	11170	180,2	1593	573	121,4	604,9	101,8	693,9
2015	121624	248,7	15033	503,5	1251,2	548,7	800,8	626,4
1	7626	363,1	1041	446,6	77,2	520,2	65,3	605,1
2	12730	344,1	1103	474,6	79,3	524,5	70,6	607,6
3	10629	265,7	1202	488,4	84,2	526,9	60,5	616,6
4	10992	249,8	1400	539,5	107,2	535,9	65,1	557,8
5	7371	194	1184	501	112	557,7	59,6	556
6	7793	190,1	1245	486,5	127,7	531,2	65,7	604
7	7840	191,2	1417	526,2	120,7	585,9	74,5	759,4
8	9887	260	1139	461	107,5	551	68,9	718,5
9	10125	253,1	1165	507	100,5	494,3	65,6	667,1
10	12883	280,1	1434	606,9	112,3	544,6	66,8	607,4
11	8690	206,9	1248	482	92,2	509,2	61,8	590,8
12	15058	246,9	1455	516,9	130,4	604,6	76,5	654,4
2016	131962	229,9	16103	493,5	1455,1	636,9	618,4	634,4
1	10478	436,6	960	415,8	78	542,4	39,4	557,3
2	9202	242,2	1124	417,1	83,9	508,6	47,3	556,5
3	8674	206,5	1181	461,5	93,7	547,3	46,6	620,8
4	7108	158	1300	513,4	104,2	557,5	53,3	612,6
5	16787	335,7	1230	448,9	117	594,1	55,6	626

6	7661	147,3	1325	497,7	152	741,5	60,1	683
7	16792	342,7	1398	522,2	122,7	699,1	48	719
8	8840	184,2	1462	486,5	150,6	717,1	67,4	873,1
9	11218	238,7	1405	549,5	133,8	634,1	46	635,4
10	9550	183,7	1438	500,7	135,4	673,5	49,5	599,7
11	8617	156,7	1472	497,5	132	676,3	49,9	574,8
12	17035	236,6	1808	590,7	151,8	680,1	55,3	585,2
2017	131962	2868,9	16103	5901,5	1455,1	7571,6	618,4	7643
1	13988	411,4	1056	373,7	122,6	729,6	41,5	579,3
2	9805	181,6	1258	440,6	115,2	637,9	54,2	692,7
3	11052	187,3	1341	422,8	126,5	622,8	46,4	598
4	10548	181,9	1442	459,7	133,1	654,9	51,5	613,5
5	15161	240,7	1596	460,7	158,4	720,9	52,9	603,1
6	12585	203	1507	523,1	161,6	777	48,9	623,1
7	20488	305,8	1994	599,3	148,8	716,5	44,2	599
8	16044	250,7	1743	528,5	164,7	700,6	55,3	727,2
9	14618	243,6	1604	539	160,2	705,4	54,4	707
10	18098	266,1	1730	555,4	175,7	712,7	62,9	675,4
11	19006	271,5	1689	558,2	180,4	794,7	55,9	639,3
12	29900	339,8	1923	610,3	164,9	680,2	59,5	614,5
2018	191293	3083,4	18883	6071,3	1812,1	8453,2	627,6	7672
1	15557	379,4	1193	415	147,4	743,7	47,1	593,9
2	18479	336	1417	503,6	133,8	656,8	49,8	597,1

Cədvəldən göründüyü kimi respublikamızdakı banklararası ödəniş sistemləri vasitəsilə ödəniş əməliyyatları aparılması hər il keçən ilkinə nisbətən 5-10% artması nəzərə cəripir.[27] Misal üçün BMHS olan ödənişlər 2016-cı ilin dekabrında 17035 milyon manat olmuşdursa, 2017-cı ilin Cari dövründə 29900 milyon manat təşkil etmişdir.

XÖKS-də isə eyni dövrdə 2016-cı ildə 1808 milyon manat təşkil etmişdirsə, 2017-cı ilin həmin dövründə bu göstərici 1923 milyon manat olmuşdur.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, respublikamızın ödəmə pul sistemləri ilə sürətli pul köçürmələri də respublikamızda hesablaşmalarda əsas yerlərdən birini tutur. Bu köçürmə sistemləri vasitəsilə daxil olmalar 2016-cı ilin dekabrında 151,8 milyon manat, 2017-ci ilin cari dövründə isə 164,9 milyon manat, kənara köçürmələr 2016-cı ilin cari dövründə 55,3 milyon manat, 2017-ci ilin cari dövründə isə 59.5 milyon manat olmuşdur. Ümumi cədvəldən o da aydın olur ki, hər ilin iyun və dekabr aylarında köçürmələrin məbləği artır.

Əlavə olaraq Mərkəzi Bankın kütləvi ödənişlər üzrə mərkəzləşmiş informasiya sistemini qeyd etmək yerinə düşərdi. Bu sistem vasitəsilə abonentlərə bütün banklar və poçt şəbəkəsində kommunal borcları haqqında informasiya bazasına daxil olmaq fərqli ödəniş alətləri ilə, məsələn, nəqd, plastik kart, köçürmələr vasitəsilə ödəniş etmək imkanı verilmişdir.

Bank nəzarətinin avtomatlaşdırılması çərçivəsində prudensial nəzarət hesabat sisteminin tətbiqi istiqamətində də işlər görülmüşdür. Nəzarətin normativ bazasının Bazel Komitəsi prinsiplərinə uyğunlaşdırılması davam etdirilmişdir.

Müştərilər haqqında dolğun informasiya bankının formalaşdırılması çərçivəsində kredit reyestrinin yaradılmasına prosesi başa çatdırılmışdır. Bu tədbir kredit əməliyyatları üzrə risklərinin azaldılmasına və kredit qoyuluşlarının həcmnin artırılmasına imkan verəcəkdir.

Beynəlxalq uçot standartlarına keçid üçün əhəmiyyətli işlər aparılmışdır. Monetarizmin təşkilati təməlini gücləndirəcək tədbirlər biri olaraq, avtomatik bankçılıq statistik hesabat sistemi, mükəmməl bir məlumat bankı yaradılmasına xidmət edir.

Bazel Komitəsinin standartlarına, beynəlxalq praktikaya uyğunlaşdırılan normaların, nəzarət standartlarını qarşılayan hesabat sisteminin və avtomatlaşdırılmanın tətbiqi banklar önündəki ən əhəmiyyətli vəzifələrdən biri olaraq görülməli və yoxlama metodologiyasını inkişaf etdirməlidir.

Ötən əsrin səksəninci illərində kredit təşkilatları və digər maliyyə

xidmətlərinin göstəriciləri elektron rabitə sistemlərinə keçməyə başladı. Elektron məlumat mübadiləsi və ya ETM (Elektron Tarix mübadiləsi) banklar və birjalar tərəfindən ödənişləri, qarşılıqlı razılaşmaları icra etmək, hissə və digər qiymətli kağızlar alıb satmaq üçün uzun zamandır istifadə edilməkdədir. Əsasını EDI sistemindən almış, SWIFT sistemi dünyanın ən nüfuzlu bank və maliyyə qurumlarını əhatə edir.

Gündəlik olaraq bu sistemdə trilyonlar ABŞ dolları dövr edir. Son illərdə SWIFT sistemi, rabitə şəbəkəsini etibarlı bir İnternet şəbəkəsinə köçürərək xidmət şəbəkəsini davamlı inkişaf etdirməkdədir.

İnternetin ortaya çıxması, maliyyə xidmət sağlayıcılarını müştəriləri ilə daha aktiv hala gətirdi və İnternet kanalları üzərindən Online (real vaxt) xidmətlərin yaranmasına məcbur etdi. [19]

Real-vaxt rejimində, korp. və fərdlər müştərilər haqqında məlumat, internet kanalları üzərindən pul yatırmaq, valyuta və qiymətli kağızlar alıb satmaq, borc almaq, borcları idarə etmək və s. maliyyə xidmətləri sahəsində elektron məlumatların inkişafına səbəb oldu. Bu sahədə xərclərin müqayisəsi xüsusilə diqqəti çəkir. Hər hansı bir bank şəbəkəsinə keçid ödənişi 1.29 manatdırda, ATM'nin xərci 30.0 qəpik, internet üçün yalnız 9 qəpik olacaq. Eyni zamanda, alqı-satqı tsiklində bütün vasitəçilik xidmətləri 160.0 manata ehtiyac duyarkən, bənzər bir əməliyyat üçün endirim provider 70 AZM olacaq və internet vasitəsi 12 AZM ehtiyac duyacaq.

Ödəniş sistemlərində komissiya faizlərinin yüksək səviyyədə olması pul vəsaitlərinin bir ölkədən başqa bir ölkəyə ötürülməsi zamanı orada fəaliyyət göstərən bankların bir-biri ilə və hətta bu sistemdə fəaliyyət göstərən Nyu-York Federal Ehtiyatlar, Almaniyada Raifayzen, Yaponiya və başqa inkişaf etmiş dövlətlərdəki banklarda qarşılıqlı müxbir hesablarının olmaması müəyyən çətinliklər yaradır.

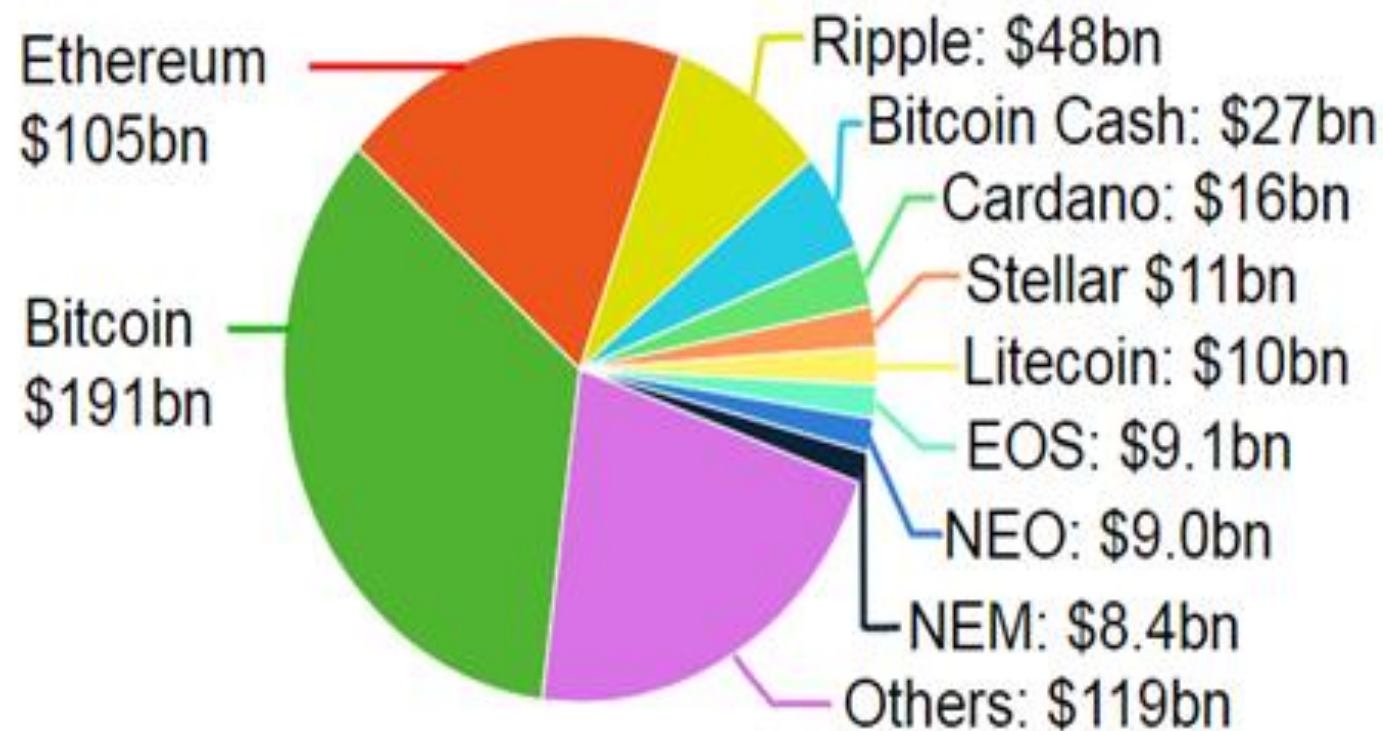
Bu boşluqdan istifadə edərək İT mühəndisləri və proqramistlər tərəfindən 2010-cu illərin əvvəllərindən başlayaraq yaratdıqları kriptovalyutalar hal-hazırda köçürmə sistemində geniş vüsət almaqdadır. Bunlara bitcoin, ripple, telkoin,

ethereum və yüzlərlə digər kriptovalyutaları misal göstərmək olar.

Bunlara qarşı əhalidə olan tələbin yüksək olması kiçik tutmaların olması və bir şəxsdən başqa bir şəxsə birbaşa olaraq pul vəsaitlərinin köçürülməsidir.

Diaqram 3.1.

Kriptoalyutaların bazar kapitalizasiyası (milyard dollarla) (04.04.2018)

Yuxarıda göstərilən diaqramdan aydın olur ki, kriptovalyutaların bazar kapitalizasiyası əsasən onların əhatə etdiyi cəvrədə olan tələb və təklifə əsasən formalaşır. Bu tələb dəyişməsi həmin valyutaların mal və xidmətlər bazarında özünün tutduğu yerə əsasən yaranır. Məsələn, artıq bəzi internet saytlarında bitkoin vasitəsilə istənilən əməliyyatların keçirilməsi üçün zəmin yaradılmışdır. Bildiyimiz kimi, bu valyutaların hərəkəti dövlət tərəfindən tam tənzimlənmə bilimir, ona görə də qiymətlərində güclü sıçrayışlar meydana gəlir. Göstərmək olar ki, iki min on səkkizinci ilin mayın 5-də bitkoinin qiyməti doqquz min doqquz yüz ABŞ dolları idisə, hal-hazırda (yəni 28 mayda) qiyməti yeddi min yüz dollara enmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən kriptovalyuta ilkin yaradılan anda müəyyən bir sayda olur. Yəni, yenidən emissiya olunmur. Əsas bu tip valyutalara ehtiyac banklar tərəfindən ödənildikdə onlara qarşı tələb çox qısa müddətdə artır. Bu da həmin valyutanın qiymətinin sıçrayışlarla artmasına səbəb olur. Onların əsasında ümumi daxili məhsul, milli gəlirə, ümumi milli məhsulə aidiyyət olmadığına görə bəzi alimlər bu vəziyyəti sabun köpüyü adlandırırlar. Son zamanlar bəzi dövlətlərin bu sistemə banklar və ya digər maliyyə rıcaqları vasitəsilə qarışmasından sonra onların qiymətlərinin yüksək tezliklə düşməsi müşahidə olunur. Amma yenə də gələcəyin kibernetiqa iqtisadiyyata keçəcəyi ilə və bütün əməliyyatların internet şəbəkəsi üzərindən aparılacağını nəzərə alsaq bu valyutalara ehtiyacın artacağı gözlənilir.

Son vaxtlar dövlətlərin bu cür valyutaları tənzimləmə prosesində apardığı işlər ancaq inzibati amirlik idarəetməsinə əsaslanmışdır. Hal-hazırda ABŞ, Yaponiya, Avropa İttifaqı bu sahədə yeni tip qanun layihələrinin hazırlanması istiqamətində həm hüquqi, həm də elmi-texniki araşdırmalar aparır. Yaxın gələcəkdə kriptovalyutaların hərəkətinin tənzimlənməsinin banklar vasitəsilə həyata keçiriləcəyinə ümid bəslənilir. [42]

Ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq belə bir fikrə gəlmək olar ki, müəyyən bir inkişaf strategiyası olmalıdır. Yəni bu sferanın üzvləri həmin strategiya çərçivəsində yeni növ məhsullar işləyib hazırlamaladırlar.

Bu mərhələ aşağıdakı tərkib hissələrdən ibarətdir:

1. Yeni ideyaların hazırlanması;
2. Bazarın marketinq məqsədləri üzrə perspektivlərinin təhlili;
3. Məhsulun yaradılması;
4. Bank bazarında məhsulun sınağı;
5. Bu məhsulun kommersiya yönümlü tərəflərini müəyyənləşdirərək bazara çıxarılması.

Ümumiyyətlə, məhsul özü də bazarlarda müəyyən mərhələlərdən keçir.

1. Xidmətin bazara transformasiyası;
2. Xidmətə olan tələbin coxalması;
3. Yeni növ dəyişikliklər;
4. Bazarda məhsula tələbin aşağı düşməsi;
5. Xidmətin bazardan çıxarılması

Qeyd etmək lazımdır ki, bankların hərəkətinin ümumi strategiyası Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə, müvafiq qanunvericilik aktlarına, Mərkəzi Bankın və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına qoyduğu qaydalara uyğun olması onların inkişaf perspektivlərini müəyyən edir. Hal-hazırda respublika prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Strateji yol xəritəsində” bankların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi daha geniş şəkildə öz təzahürünü tapmışdır.

3.2. Strateji yol xəritəsində bankların fəaliyyətinin gələcək inkişaf perspektivləri

Maliyyə xidmətləri sferasının inkişaf etdirilməsinə dair Strateji Yol Xəritəsi beynəlxalq iqtisadiyyatda gedən və ümumiyyətlə, maliyyə bazarlarında müşahidə edilən hadisələrə çevik yanaşma və davamlı iqtisadi inkişaf modelini dəstəkləmək üçün maliyyə qurumları qarşısında yeni tələblər və imkanlar qoymaqla işlənib hazırlanmış bir qanundur. Bu Xəritə maliyyə xidmətlərinin çevikliyinin, rəqabətqabiliyyətliliyinin, innovativliyinin və iqtisadi inkişafının dəstəklənməsi prinsipləri əsasında işlənib hazırlanmışdır. Qeyd olunan Strateji Yol Xəritəsində bu sistem üçün aşağıdakı prioritetlər və tədbirlər müəyyən edilmişdir.[5]

- **Bank sisteminin kapitallaşması və likvidliyinin təmin olunması**

Bankların ümumi diaqnostikasının keçirilməsi

Ümumiyyətlə, strateji yol xəritəsində maliyyə bazarlarının nəzarət palatasının Mərkəzi Bankın və Maliyyə Nazirliyinin üzərinə düşən hədəflər bu tədbirlər planının əsasını təşkil edir. Maliyyə Bazarı Nəzarət Palatası müəyyən standartlara uyğun olaraq dayanıqlılığının ümumi qiymətləndirilməsini həyata keçirəcəkdir. Bu qiymətləndirmə sistemində kredit təşkilatının likvidlik göstəriciləri, bazarda kapital və valyuta mövqeyinin vəziyyəti, aktivlərinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri üzrə yoxlanılmasının aparılması, həmçinin bazarda yaradılmış likvidlik və kreditləşmə amilləri müəyyənləşdirəcək. Xüsusi bir klasterlə banklar təsdiqləşdiriləcəkdir.

1. Maliyyə sistemi üzrə əsas banklar;
2. Dayanıqlı banklar;
3. Qismən dayanıqlı banklar;
4. Dayanıqlılığı olmayan banklar

Kapitalaşdırma üzrə planın yaradılması

Bu sahə üzrə də tədbirlər planı Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən müəyyən normativ aktlar vasitəsilə əsaslandırılaraq kapital mənbələrinin potensiallığı, təhlükəli və ümitsiz aktivlərinin sağlamlaşdırılması və sair imkanlar

aid olacaqdır. Yol xəritəsində həm dövlətin, həm də səhmdarların birlikdə əlaqəli şəkildə icrası nəzərdə tutulmuşdur.

Monitoring

Hər bir tədbirlər planının müəyyən vaxtlarla nəzarət mexanizmi həyata keçirilir. O cümlədən işlərin yerinə yetirilməsi vaxtının və icrasının monitoring sistemi Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən həyata keçirilməsi qarşıya qoyulan vəzifələrin yüksək səviyyədə həll olunmasına gətirib çıxaracaqdır.

Restrukturizasiya və hüquqi mexanizmlər

Qanunda qeyri işlək aktivlərin məcmu kapitalda nisbətdə çox olması şəraitində restrukturizasiya məsələlərinin həlli barəsində müəyyən maddələr qeyd edilmişdir. Bu xəritədə minimum itkilər ilə sağlamlaşdırılması və ya maliyyə sistemindən uzaqlaşdırılması üzrə institusional və hüquqi mexanizmlərin yaradılaraq həmin qanuna dəyişikliklər etməsi layihəsini hazırlayaraq təqdim edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.[5]

Bərpa olunmayan bankların restrukturizasiyası

Buraya, bankların satılması, aktivlərinin və öhdəliklərinin ötürülməsi, körpü bankların yaradılması, bilavasitə həm qanun, həm də vətəndaşların qarşısında öhdəciliyinin həyata keçirilməsidir. Bu problemin həlli ilə birbaşa olaraq Nəzarət Palatası məşğul olacaqdır.

Əmanətlərin sığortalanması sahəsində yeniliklərin tətbiqi

Bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq təkmilləşdirmə prosesi davam etdiriləcəkdir. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun kapitallaşması istiqamətində prioritet mexanizmləri həyata keçiriləcək, həmçinin müxtəlif sahələrdə öhdəliklərin ötürülməsi işləri aparılacaqdır.

Likvidliyin verilməsi

Yuxarıda qeyd etdiyimiz dövlət qurumları onların fəaliyyətinin uzun müddətli və kapitalın sabit inkişafının həyata keçirilməsi məqsədi ilə likvidlik dəstəyi göstərilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə məşğul olacaqdır.

- **Banklararası pul bazarında aktivliyin artırılması**

Banklararası pul bazarının təşviqi

Bütün dünya ölkələrində banklararası pul bazarının inkişafı ümumi bank strategiyasının əsasını təşkil edir. Bu bilavasitə vahid ticarət platforması üzərindən aparılır. Azərbaycanda da Mərkəzi Bank və Maliyyə Nəzarəti Palatası tərəfindən təşviq edici tədbirlərin müəyyən edilməsi inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edəcəkdir.

Təminat çeşidinin artırılması

Azərbaycanda birjaların fəaliyyətində əsas meyar kimi qəbul olunan acıq bazar əməliyyatları prosesində təminat kimi qəbul edilə bilən əsas vasitələrdən biri qiymətli kagızlardır. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı bu sahənin daha da böyüməsi istiqamətində xüsusi tədbirlərin görülməsini müəyyənləşdirəcəkdir.

Marketmeyker institutunun yaradılması.

Marketmeykerlər bilavasitə olaraq qiymətli kagəzlərin alqı-satqısı ilə məşğul olaraq onları öz hesablarında saxlamaq riskini öz üzərinə götürən broker və ya diller şirkətləridir. AMB və MBPL birlikdə respublikamızda bu institutun yaradılması və onun tətbiqi imkanlarını qiymətləndirərək müəyyən, aktivlərin həcmi, kvalifikasiyalı kadrların hazırlanması, sistemin əsaslılığı və sair amilləri müəyyənləşdirəcəkdir.[5] Kredit məlumatlarının mübadiləsi sisteminin təkmilləşdirilməsində də strateji yol xəritəsində aşağıdakı tədbirlər həyata keçiriləcəkdir:

1. Kredit bürolarının yaradılması

Bu sahədə hal-hazırda qanun qəbul edilib və bu büroları dəstəkləyən müəyyən tədbirlərin icrasına ehtiyac vardır. Yaxın gələcəkdə bu sahədə büroların sayının artımı prioritet olaraq gözlənilir.

2. Mərkəzi Kredit Reyyster xidməti ilə kredit büroları arasında məlumatların mübadiləsi

Bu sahədə əsas məsələ məlumat mübadiləsinin texniki tələblərinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsinin hüquqi mexanizmlərinin yaradılmasıdır. Nəzarət palatası birbaşa olaraq bu xəritədə göstərilmiş tədbirə nəzarət edəcəkdir.

3. Milli reyting agentliklərinin yaradılması

Müxtəlif ölkələrdə milli reyting agentliklərinin fəaliyyəti respublikamızda da bu suistemin tətbiqini əsas amillərdən biridir. Palata bu imkanları qiymətləndirərək müvafiq plan hazırlayaraq icrasına başlayacaqdır.

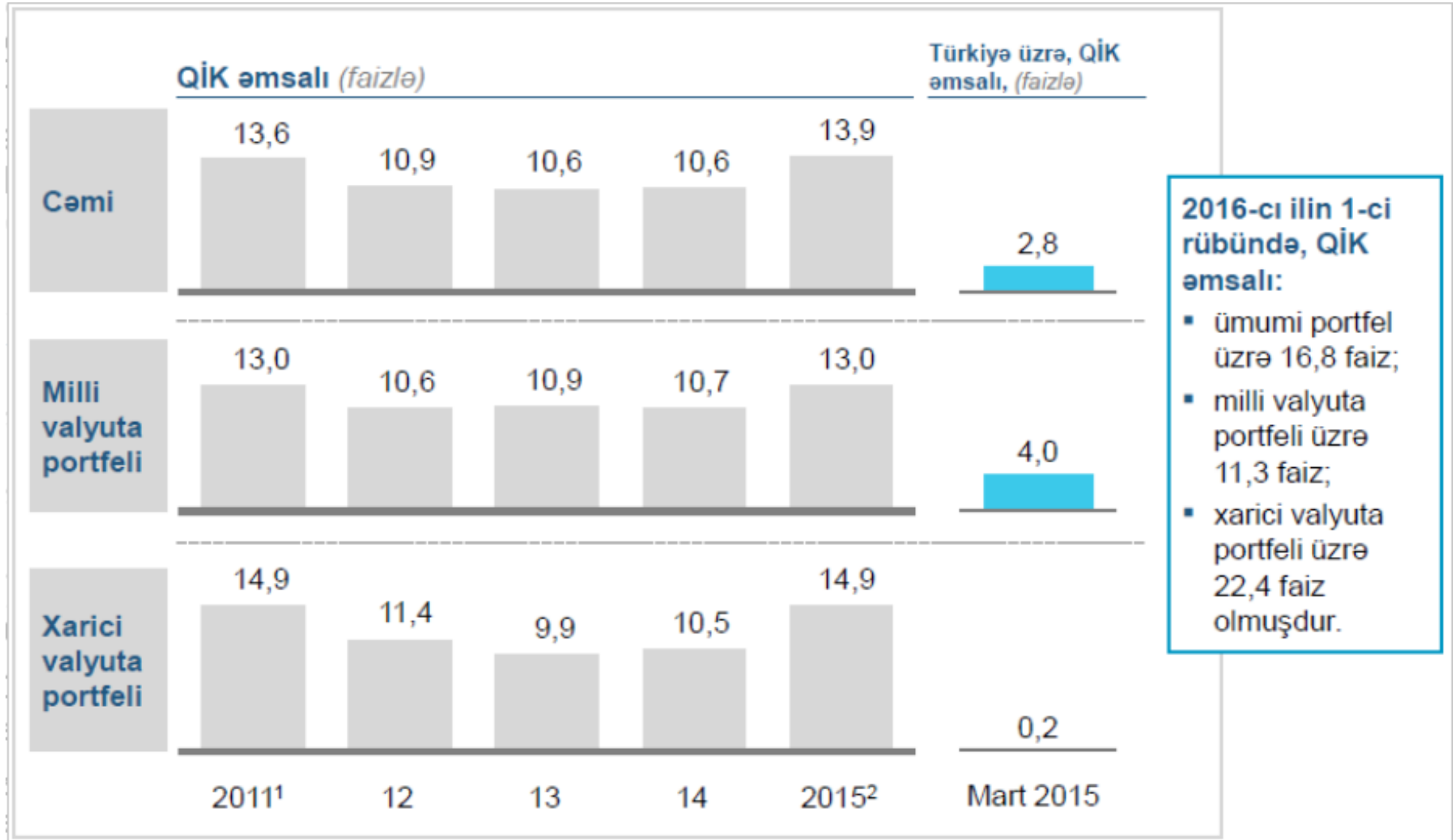
- **Sağlam risk idarəetməsi**

İdarəetmənin diaqnostikası

Risklərin idarə edilməsi bu sektorda ən prioritet sahələrdən biridir. Bu sahədə ildən ilə daha da sərtləşən tənzimləyici tələblər risk sahəsində yeni ənənələri formalaşdırmışdır. İstənilən iqtisadi şəraitə onlar öz risklərinin həssaslığı ilə yanaşır, yarana biləcək risk zonalarının idarəedilməsi ilə bağlı dünya təcrübələrindən istifadə edir. Mərkəzi Bank və MMP müəyyən potensial tələblərin bazel Komitəsinin prinsiplərinə uyğunlaşdırılması və korporativ tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə bilavasitə nəzarət edəcəkdir.

Yol xəritəsinin hazırlanması

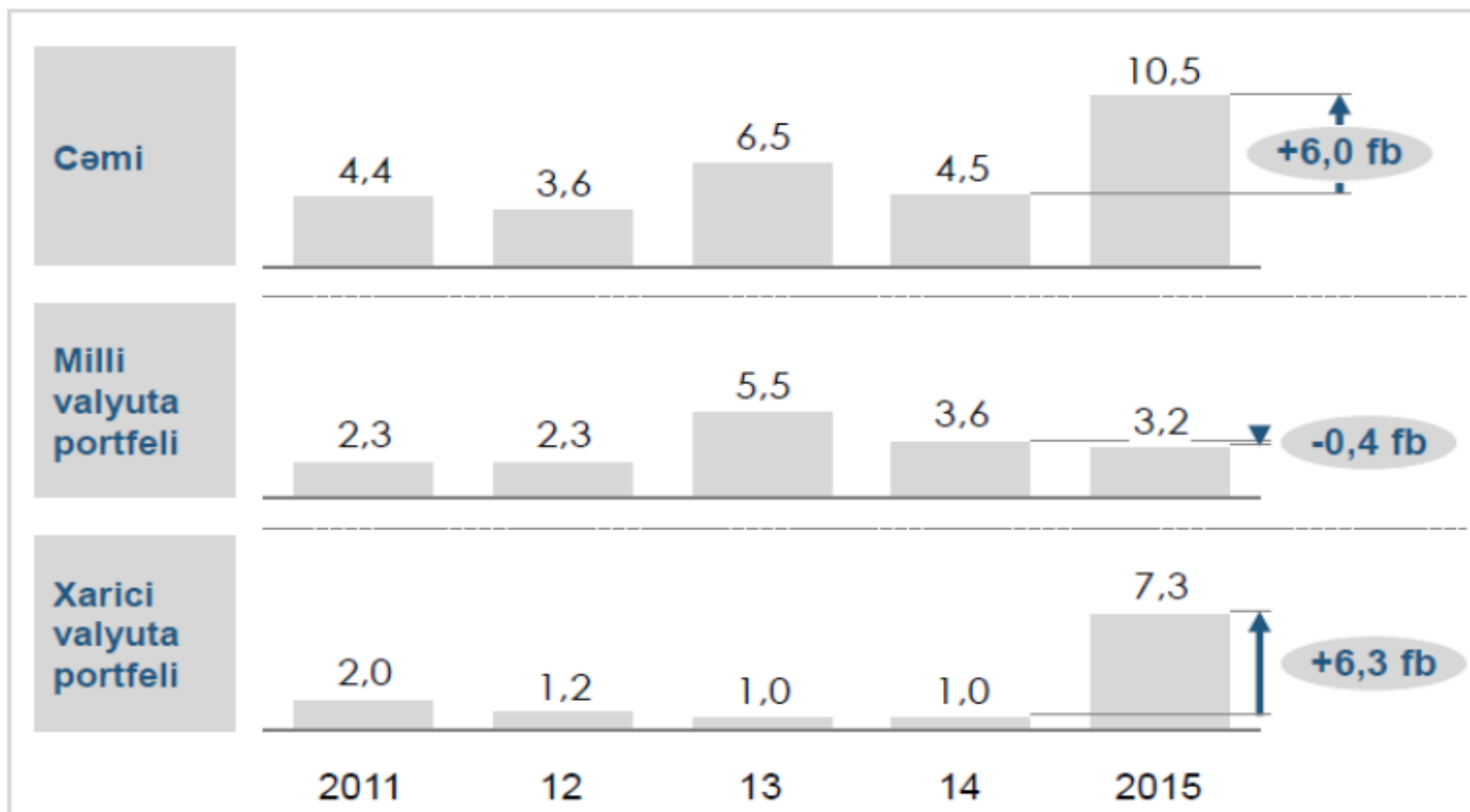
Sistem əhəmiyyətli bankların tənzimləmə mexanizminin müəyyən edilməsi.

2015-ci ildə qeyri işlək kredit əmsalı özünün ən yüksək həddinə çatmışdır. Azərbaycanda 13,9% təşkil etdiyi halda, Türkyədə 2,8% olmuşdur. 16-cı ildə isə 16,8 %-ə çatmışdır.

Diaqram 3.3.

Hər bir ölkədə olduğu kimi inflyasiya prosesi zamanı portfeldə məcburi şəkildə restrukturizasiya məsələləri ortaya çıxır. Cədvəldə gördüyümüz kimi 2015-ci ildə bu tip kreditlər keçən illə müqayisədə 6 faiz artmış, xarici valyuta portfelində isə 7,3 % olmuşdur. [6]

Ümumiyyətlə, risklərin tənzimlənməsi bank sistemində Bazel 2 və 3 prinsipləri ilə müqayisə ediləcəkdir. Yol xəritəsinin hazırlanması istiqamətində Bazel 2 standartının ikinci sütununun tam tətbiqi üzrə qrafik və *Detlaynlar* müəyyənləşdirəcəkdir. Bunun tətbiqi ilə əlaqədar banklarda xüsusi təqdimatlar keçiriləcəkdir.

Bankların rəqəmsal transformasiyası məsələləri

Son illərdə dünya miqyasında ən son rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi bilavasitə olaraq hər bir şəxsin həyatında mühüm rol oynamışdır. O cümlədən müştərilərə göstərilən xidmətlərin yüksək keyfiyyətli olması istiqamətində və səmərəliliyin artımı sahəsində bu texnologiyaların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Buraya son model İT arxitekturası üzrə onlayn xidmətlərin göstərilməsi, mobil telefonlar vasitəsilə istənilən əməliyyatın aparılması, rahatlıq, yüksək tezlik və xüsusişəkilmiş xidmətlərdə özünü göstərmişdir.

Banklarda rəqəmsallaşma ilə bağlı cari vəziyyətin qiymətləndirilməsi Respublikamızda da bu sahədə müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi, İT təhlükəsizlik sistemləri sahəsində standartlara əməl olunması zəruri əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır.

Son illər ölkəmizdə bəzi İT şirkətlər tərəfindən də xüsusi proqramlar işlənilib hazırlanmışdır. Xarici proqramların qiymətinin baha olması hal-hazırda bu tip həllərə tələbin artmasına gətirib çıxarır. Onlayn bankinq (online banking) sistemi artıq bir sıra müəssisələrdə milli şirkətlərin yaratdığı sistemlərin platforması üzərindən aparılır. Buna misal olaraq “Smart” şirkətinin bu sahədə yaratdığı “Smartbank” və “Smarbokt” modullarını göstərmək olar. MBNP bu tip şirkətlərin məhsullarını xüsusi standartlara uyğunluğunu təhlil edərək ümumi sistemə tətbiqini reallaşdırılmasına maraqlı göstərməyi fikrimcə daha yaxşı olardı.

Bu sahədə palata müəyyən proseslərin və qaydaların təhlilinin aparılması üzrə xüsusi işçi qrupu yaradacaqdır.

Zəruri dəyişikliklərin müəyyənləşdirilməsi

Xüsusi yaradılmış işçi heyəti kəğız əsaslı və nağdsız əməliyyatlar üzrə məhdudiyətlərə xüsusi olaraq nəzarət etməklə idarəetmə mexanizmində fərqli dəyişiklikləri həyata keçirəcəklər. Bu dəyişikliklər bilavasitə səmərəliliyə və əməliyyatların rəqəmsallaşma mexanizmi əsasında prioritet kimi götürüləcəkdir.

Müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi

MBMP bu proseslərin sürətlənməsində bilavasitə iştirak edərək həm yerli, həm də xarici idarəetmə və tənzimləmə üsullarından istifadə edərək rəqəmsallaşmanı dəstəkləyəcəkdir.

Cədvəllərdə yuxarıda qeyd olunmuş strateji yol xəritəsinin müxtəlif illərdə hansı səviyyədə və hansı müddətə həyata keçiriləcəyi haqqında məlumatlar əks edilmişdir.[6]

Cədvəl 3.3

<i><u>Yeni iqtisadi modeldə effektiv pul siyasəti rejiminin tətbiq edilməsi</u></i>				
1.	<u>Makroiqtisadi koordinasiyanın təmin edilməsi</u>	<u>Maliyyə Sabitliyi Surası</u>		2017-2018
2.	<u>Yeni alternativ lövbərin hədəflənməsi</u>	<u>Mərkəzi Bank</u>	<u>Maliyyə Nazirliyi,</u> <u>İqtisadiyyat Nazirliyi</u>	2016-2017
3.	<u>Tam üzən məzənnə rejiminə keçidin təmin edilməsi</u>	<u>Mərkəzi Bank</u>	<u>Maliyyə Nazirliyi,</u> <u>İqtisadiyyat Nazirliyi,</u> <u>Maliyyə Bazarlarına</u> <u>Nəzarət Palatası</u>	2017
4.	<u>Banklararası bazarın fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi</u>	<u>Maliyyə Bazarlarına</u> <u>Nəzarət Palatası</u>	<u>Maliyyə Nazirliyi,</u> <u>Mərkəzi Bank</u>	2017
5.	<u>Adekvat iqtisadi gözləntilərin formalaşdırılması və idarə edilməsi</u>	<u>Mərkəzi Bank</u>	<u>Maliyyə Bazarlarına</u> <u>Nəzarət Palatası,</u> <u>Maliyyə Nazirliyi,</u> <u>İqtisadiyyat Nazirliyi</u>	2017-2018

Strateji yol xəritəsi müəyyən dövrü özündə əks etdirməklə 2020-ci ilədək olan tədbirlər planını 2025-ci ilədək olan uzunmüddətli və 2025-ci ildən sonrakı hədəf baxışından ibarətdir. Bu istiqamətdə respublikamızda fəaliyyət göstərən bütün maliyyə institutları birbaşa və ya bilavasitə olaraq ümumi rifahı üçün öz təhflərini verəcəyinə tam əminik.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Hal hazırda Respublikamızda maliyyə sahəsində aparılan islahatlar zəminində yaranan iş münasibətlərinin dinamikasının artım tempi, bazar əlaqələrinin əmələ gəlməsində maliyyə-pul-kredit sisteminə xüsusi önəm verilməsi, bank sferasının tənzimlənməsi istiqamətində daha əsaslı sistemin yaradılmasını labüd edir.

Təhlillərə əsaslananaraq demək olar ki, bu sahədə idarəetmə mexanizmlərinin həll olunma səviyyəsi əmanət qouluşlarının miqdarından, kapitallarının mərkəzlşdirilməsindən, xarici və daxili resurların cəlbindən və başqa amillərdən asılıdır.

Ümumiyyətlə banklarda strateji proqnoz, statistik göstəricilərə əsaslanan xüsusi metodologiyadan həmçinin xarici ölkələrin praktikasna söykənən formalar və modellər tətbiq olunmalıdır.

Bugünkü vəziyyətdə Mərkzi Bank və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının yaxın illər üçün planlaşdırdığı, həmçinin Azərbaycan Respublikası prezidentinin 16 dekabr fərmanı ilə qəbul etdiyi “Strateji Yol Xəritəsi” ilə əvvəlcədən müəyyənleşmiş hədəflərə nəzərən illik nəzarət mexanizminin həyata keçirilməsi bu sistemin davamlı inkişafını təmin edir.

Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət etmə və vaxtlı-vaxtında nöqsanların aradan götürülməsində birgəlik nümayiş etdirilmə həm bankların inkişafının stimullaşdırılmasına, həm də vətəndaşların inamının möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. İllik depozit və kredit fazlərinin orta dərəcəsinin aşağı salınması istiqamətində işlərin aparılması, nağd və nağdsız hesablaşmalar üzrə komissyonların miqdarının azalması ilə bərabər eyni zamanda biznes təhlilinin aparılması, məlumatların toplaması və əhali ilə davranışda xüsusi biznes etikanın formalaşması qanunlara və hüquq müstəvisində aparılmış xüsusi qaydalara xidmət etməlidir.

Bu baxımdan Respublikamızda islahatlar fonunda eyni zamanda dinamikliyə, davamlılığa, banklarla dövlət strukturları, eyni zamanda öz aralarında və vətəndaşlarla qarşılıqlı münasibətlərin düzgün qurulması istiqamətin yeni

hüquqi mexanizmlrin işlənilib hazırlanmasına olan ehtiyac günün əsas reallığıdır.

Son iki ildə bir neçə bankların bağlanması, bəzilərinin konsolidasiya olunması məyyən hüquqi mexanizmlər və təblər sasında yerinə yetirilərək, ökənin gələcək inkişaf perspektivlərinə uyğun olaraq aparılmışdır. Bunlara Bank of Azerbaijan, Zaminbank, Atrabank, Parabank və başqa bir neçəsinin hüquqi cəhətdən fəaliyyətlərini qiymətləndirərək işləməsinin qeyri mümkün olduğunu, nizamnamə və məcmu kapitallarının təblərə cavab verməməsi, öhdəlikərinin get gedə aktivlərinə nisbətən daha çox olması, vətəndaşların əmanətlərinin qaytarılmasında problemlərinin yaranacağını və s., əsas gətirilərək bağlanmasını, Atabank və Caspian Development Bankın isə birləşməsinin daha məqsədə uyğun olduğu əsas götürülmüşdür.

Korporativ idarəetmədə Bazel Komitəsinin “Kredit təşkilatlarının korporativ idarəetməsinin səmərələşdirilməsinə dair tövsiyələrinə” uyğunlaşdırılan xüsusi standartlar hazırlanmış və bu standartlara əsasən bank nəzarətinin həyata keçirilməsinə əməl olunmağa başlanmışdır.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının “Korporativ idarəetmə prinsipləri” əsasında formalaşdırılan normativ metodoloji bazanın yaradılması və inkişafı hal hazırda Mərkəzi Bankın, MBNP-nın əsas təblərində biri kimi banklar qarşısında təklləşdirmə istiqamətində prioritet kimi qoyulmuşdur.

Son zamanlar qloballaşan dünyada internet və başqa informasiya sistemləri üzərindən biznes əlaqələrinin və maliyyə münasibətlərinin formalaşdırılması istiqamətində səmərələşdirici tədbirlər kimi avtomtlaşırma sahəsinə olan təblər əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Mərkəzi Bank, MBNP tərəfindən qoyulmuş standartlar əsas təblərdən biridir.

Hal hazırda banklar onlayn sistemdə bütün xidmətlərini bu platforma üzərindən həyata keçirirlər. Bu həm dövriyyə tezliyində, həm də risklərin azalmasına xidmət edir. Yeganə problem yalnız təhlükəsizlik baxımından yarana bilər, onu da xüsusi normativ aktlar və təblər vasitəsi ilə tənzimləyir.

Ümumiyyətlə bank fəaliyyətində, həmçinin bu sferanın davamlı inkişafına, yeniliklərin tətbiqi və təkmili problemləri ilə əlaqədar olaraq aşağıdakı təkliflərin

nəzərə alınması məqsədəuyğun olardı:

Bank sferasının hüquqi mexanizmlərinin inkişafı yolu:

– Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin biznesini kreditləşməsi ilə məşğul ola biləcək xüsusi kredit təşkilatlarının fəaliyyəti və inkişafı üçün hüquqi mexanizmlərin yaradılması vasitəsilə əlverişli vəziyyətin hazırlanması;

– Hər bir rayonda sahibkarlığın inkişafı və dəstəyi məqsədilə bankların filiallarının yaradılması və məhsul çeşidinin zənginlədirilməsi istiqamətində regionların inkişafı fonunda xüsusi qaydaların və normativ aktların yaradılması;

– BOKT-ların sayının arırlması və fəaliyyətinin inkişafı üçün hüquqi şəxslərin maraqlandırılması istiqamətində qanunəvə normativ aktlarda nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi fonunda müəyyən yumşaldıcı qaydaların tətbiqi;

– bank olmayan kredit təşkilatları şəbəkəsinin genişləndirilməsi.

Fəaliyyətnə dövlətin nəzarət etdiyi bankların özəlləşdirilməsi və yenidən qurulması yolu:

– Dövlət banklarının nizamnamə kapitalının pay bölgüsündə azalma və özəlləşdirmə istiqamətində müəyyən işlərin görülməsi. Təsisçilərin əldə olunan bankların tənzimlənmə məsələlərində yeni idarətmə üsullarında istifadəsinin artırılması;

Kommersiya banklarının fəaliyyətinin inkişafı yolu

– Nizamnamə və məcmu kapitalın minimum məbləğinə qarşı qoyulmuş tələbin artırılması;

– Respublikada maliyyə bazarında iştirak edən sektorların inkişafına yönəldilən şərtlər daxilində xarici ölkələrdən cəlb olunmuş kapitalın liberallaşdırılması istiqamətində yeni normativ hüquqi aktların hazırlanması

Mərkəzi Bankın və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının idarəetmə və nəzarət mexanizmlərində potensiallarının coxaldılması yolu.

– Nəzarətin müasir dünya ölkələrinin praktikasına əsaslanaraq təkmilləşdirilməsi və məhsulların real bazarda realizasiyası zamanı şəffaf münasibətlərin təmin olmasının xüsusi normativ hüquqi aktlarla tənzimlənməsi

– Prudensial nəzarətin əsaslarını formalaşdıran hesabatların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində nortmativlərin yenilənməsi.

– İqtisadiyyatın əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etməyən sahələrinə investisiya qoyuluşu zəminində xüsusi sahəvi bank məhsulları təqdim edə biləcək uyğun fondların yaradılması.

Bankların daxili nəzarət və tənzimləmə sistemində inkişafın təmin edilməsi yolu :

– Bankların fəaliyyətinin tənzimləyən qanunların və normativ aktların başqa sahəvi hüquqi normalarla uyğunlaşdırılması

– Banklarla bağlı qanunvericiliyin başqa normativ hüquqi aktlara uyğun yenidən baxılması;

– Daxili audit və nəzarət sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;

– Ödəniş sistemlərinin təhlükəsizliyi və klirinq aparılarkən xüsusi qaydaların təkmilləşdirilməsi;

– Korporativ tənzimlənmə metodlarının təkmilləşdirilməsi

– Banklarda daxili prosedur qaydalarının tətbiqinin qanunlara və normativ aktlara uyğunlaşdırılması

– Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;

– Risklərin idarə edilməsi sahəsində xarici təcrübənin tətbiqi;

– Nağdsız hesablaşmalar;

– Onlayn bankinq sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı;

– Girovların qeydiyyatına alınması sahəsində qiymətli kağızların reyestrinin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsi.

– Birjaların fəaliyyətinin azad bazar prinsiplərinə uyğunlaşdırılması.

Ümumi baxış nəzərindən işdə yazılanların bank sfersində makroiqtisadi tənzimləmə alətlərilə sıx bağlı olaraq bilavasitə mikro iqtisadiyyata təsiri və kredit təşkilatlarının qeyri neft sektoruna ayırmalarının həm daxili həmdə xarici yatırımlar vasitəsilə həyata keçirilərək, hüquqi mexanizmlər hesabına formalaşacaq bir sistemin yaradılmasında kicik də olsa bir həlqə olacağına inanıram.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi
3. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bank haqqında” Qanunu Bakı şəhəri, 10 dekabr 2004-cü il № 802-IIQ
4. “Azərbaycan Respublikasının Banklar haqqında Qanunu“ Bakı şəhəri, 16 yanvar 2004-cü il № 590-IIQ
5. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” Bakı 06.12.2016
6. “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”
7. “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 9 mart 2004-cü il № 602-IIQ
8. “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 29 dekabr 2006-cı il № 226-IIIQ
9. “Kredit Ittifaqları Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 2 may 2000-ci il. N=876-IQ.
10. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 25 dekabr 2009-cu il № 933-IIIQ
11. “Kredit büroları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı 07.12.2016
12. “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxs yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 fevral 2016-cı il tarixli, 760 nömrəli Fərmanı
13. “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının nizamnaməsi” haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 10 mart tarixli 828 nömrəli Fərmanı
14. “Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında” Əsasnamə Bakı 1995
15. “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı

- 1999
16. “Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin Qərarı Bakı 2014
  17. “Banklarda Daxili Nəzarət və Daxili Auditin Təşkili Barədə” Qaydalar Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin Qərarı Bakı 1999
  18. “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”ın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin Qərarı Bakı 2013
  19. “Azərbaycan Respublikasında elektron bankçılıq xidmətlərinin göstərilməsinə və bu xidmətlər üzrə təhlükəsizliyin təmin olunmasına dair Metodoloji Rəhbərlik” Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin Qərarı Bakı 2015
  20. Z.F.Məmmədov. “Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu” Bakı, 2009
  21. Z.F.Məmmədov. “Dövlət maliyyəsi normativ-hüquqi aktlar toplusu” Bakı, 2010
  22. R.A.Bəşirov Bank işi Bakı 2007
  23. Abdullayev Ş.Ə. Azərbaycan Respublikasında bank resurslarının idarə olunması. Sank - Peterburq 2002-ci il.
  24. О. Лаврушин ”Банковское дело” Москва 2007
  25. С. Галицкая “Деньги, кредит, финансы” Москва 2003
  26. Journal of “Monetary Economics”. May 2015
  27. <https://www.cbar.az/assets/3598/4.1.pdf> - [Banklararası ödəniş sistemləri vasitəsilə ödəniş əməliyyatları \[0.275 Mb\]](#)(09.04.2018)
  28. <https://www.cbar.az/assets/3590/3.2.pdf> - [Depozit və kreditlər üzrə orta faiz dərəcələri \[0.417 Mb\]](#) (09.04.2018)
  29. <https://azertag.az/store/files/news/MALIYYE%20STRATEJI%20YOL.pdf> - . Qeyri-işlək kreditlərin həcmi

30. <https://azertag.az/store/files/news/MALIYYE%20STRATEJI%20YOL.pdf> - Restrukturizasiya olunmuş kreditlərin cəmi kreditlərdə payı
31. <https://azertag.az/store/files/news/MALIYYE%20STRATEJI%20YOL.pdf> - Tədbirlər Planı
32. Takan, M., & Boyacıoğlu, M. A. “Bankacılık Teori, Uygulama ve Yöntem”. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2011
33. Pehlivanlı, D. Dünya İslami Denetleme Kurulu Uygulamaları İle Türkiye Faizsiz Bankacılık Sektörü Uygulamaları Karşılaştırması. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 48(552): 59-66 2011
34. Aloğlu, Z. T. Bankacılık Sektörünün Karşılaştığı Riskler ve Bankacılık Krizler Üzerindeki Etkileri. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Uzmanlık Tezi. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü. 2005.
35. www.president.az
36. <https://www.stat.gov.az/>
37. www.fimsa.az
38. www.cbar.az
39. www.banker.az
40. www.e-qanun.az
41. www.economy.gov.az
42. <https://tomorrowaugmented.com/insights/correlation-sentiment-and-the-rise-of-cryptocurrencies/>

State control of the banking system and normative-legal provision of the republic of Azerbaijan

The banking system, which is an important element of the economic system, is a very important area for its structure and coverage. Formation of the banking system creates economic and political relations, accelerates the integration of the country into the world economy, ensures strong and dynamic development in terms of economic, political independence. As a result of the global economic crisis, the fall in oil prices in the world market, the banking system in Azerbaijan has faced serious problems. The article deals with the strategic objectives and priorities of the banking system in the strategic roadmap, the supervision of banks and their regulation in new economic conditions.

Государственный контроль над банковской системой и нормативно-правовое обеспечение Азербайджанской Республики

Банковская система, как важный элемент экономической системы, по своей структуре и области охвата является очень важной областью. Формирование банковской системы создает экономические и политические отношения, ускоряет интеграцию страны в мировую экономику, обеспечивает сильное и динамичное развитие с точки зрения экономической и политической независимости. В результате продолжения глобального экономического кризиса, падения цен на нефть на мировом рынке, банковская система в Азербайджане столкнулась с серьезными проблемами. В статье рассматриваются стратегические цели и приоритеты стоявшие перед банковской системы в стратегической дорожной карте, контроль за банками и их регулирование в новых экономических условиях.